

1. CESTY UNIVERZÁLNĚ HISTORICKÉHO POZNÁNÍ

Zachytiti dějiny lidstva v souhrnném pohledu jest úkol věru ne-
snadný, zejména dnes, kdy pojem lidstva skutečně opíná veškerou
oblast zeměkoule a žádný kraj, ať sebevzdálenější od někdejších
ohnisek naší kultury, nestojí tak stranou, abychom neměli zájem
na jeho minulosti. Proto pokusily se na počátku 20. století ně-
které skupiny historiků věc řešiti prostě na základně geografické,
s větší spravedlností k mimoevropským oblastem, než bývalo zvy-
kem u předchozích souhrnných historií. Vyšel z toho však pouhý
neživotný agregát příliš mechanického rázu, a zdá se jistým, že or-
ganické řešení sotva jest možné bez těsného se přimknutí k dráze
vývoje, kterým sama *idea lidství* se vytvářela, rostla a nabývala stále
širšího rozsahu v sledu dlouhých věků.

Vývoj ten zrcadlil se ostatně přirozeně i v dějepisectví, které jako
nerozlučný stín provází osudy kulturně vyspívajícího člověka a sdí-
lí s ním veškeré vznosy i sestupy dlouhé dráhy od šerého dávnově-
ku až k dnešku. Historie proto nikdy nebyla a nebude tuhou po-
myslnou soustavou vědění, v níž každá doba prostě přidává svůj
nový přístup k článkům řetězu, pevně ukutého již předchozími ge-
neracemi. Neboť téměř každé pokolení si naopak vytváří jinak svůj
vlastní názor na to, *co jest vpravdě historické*, tím, že v nekonečném
toku a rozmanitosti dějů, které prožívá, hodnotí určité události
a zjevy jako stěžejné pilíře svého cítění a obdivu, jež má za hodny
toho, aby zvláštní paměť o nich byla i budoucnosti zachována.
A také v zpětném pohledu klade pak minulosti podle tohoto svého
měnivého názoru světového a životního vždy nové a nové otázky.

Proto přetváří se všecek obraz minulosti i sebedávnější každému
pokolení v cosi zcela osobitého, podobně jako se mění a šíří obraz
krajiny zpětnému pohledu poutníka k výši se beroucího rozličný-
mi zákruty klikaté stezky. Člověk vychovaný složitostí novodobého
státu a společnosti, zmítaný sterými problémy své jemně zbystře-
né zvědavosti chce i o minulosti zvědět něco venkoncem jiného,
než chtíval člověk středověký, jehož zrak byl spoután těsnou mezí

městské hradby nebo venkovského dominia a jehož duše měla
v křesťanském názoru na uskutečňování boží vůle na zemi tak pev-
nou základnu. Stejně jako si z veliké knihy živé přírody každá doba
podle bystrosti svých dotazů a dokonalosti svých přístrojů vyčte
vždy nové vysvětlení svého poměru k hmotnému bytí, podobně
chce z veliké knihy stop, jež po sobě zanechaly věky minulé, vyčísti
vždy více a více, přetavujíc v žáru svého odlišného zájmu a hod-
nocení mravního i intelektuálního podstatně dějinné představy
a obrazy pokolení předchozích. Kde není tohoto životného, byt'
namnoze podvědomého vztahu historie k *problematicke přítomnosti*,
mění se dílo dějepiscovo v plané antikvářství, nejvýše jen odborně
pomocné hodnoty.

Vedle tohoto bytostně filozofického vztahu k základním otáz-
kám mravní i pojmové duševnosti souvěké vyznačoval však histo-
rii proti jinému vědění vždy i její těsný dotek se *slovesným uměním*.
Zejména sblížoval je navzájem přirozený motiv oslavy všeho, co
jako veliké bylo procítěno, a tím zvláště působilo na imaginativní
složky ducha. Také toto odvěké dědictví setřásala a setřásá dodnes
historie ze sebe nadarmo, kdykoliv ji žárlivost na vavříny exaktních
věd vedla k touze po domněle žádoucím úplném zestrážlivění a od-
poutání se od příliš subjektivní podmíněnosti svého díla.

V nejstarších dobách kulturního jitra splývaly vůbec primitiv-
ní rozpomínky na minulost takřka vjedno s tvořivým dílem *mýtu*
a herojské epiky. V době, kdy také přírodu oživovalo stero duchů
dobrých i škodlivých, odpovídaly fantastické pohádky na otázku
o původu světa i člověka a jeho kmene. Ve světle báječných zásahů
zásvětna věsí se tu podivně barvitě věnce teogonických pověstí a le-
gend přímo na pásma genealogických skutečností, i primitivním
člověkem často v dosti dlouhém sledu v paměti chovaných; lidské
bytí zůstává tu nerozlučně spojeno se světem rozličných božstev, ať
jde o přítomnost či minulost. Kruh zájmu přítom bývá však větši-
nou dosti úzký; i když některé primitivní kosmogonie jsou zdánli-
vě naplněny *všelidskými motivy*, přímá nit poutá je přece především
jen k minulosti vlastního kmene a kraje. Co je za tímto kruhem,
kryje většinou clona nezájmu. A také tehdy, když zvítězily první
skutečné náběhy k emancipaci vlastní historie z tohoto fantas-
tického objetí a mlhovin stále se měnící báje, když totiž myslivá
síla jónského ducha v Malé Asii poprvé v 6. století př. Kr. postavila

určitě proti sobě ιστορίη jako „bádání“ proti μῦθος a λόγος, *mýtu* a *zábavně epickému vyprávění*, trval dlouho ještě v dějepisckém díle zásadní odklon od jakýchkoliv opravdu všelidských rozběhů.

I ve vrcholném dějepisectví helénském, které v rychlém rozmachu dílem mužů, jako byl veliký umělec historického vypravování a obezřetný pozorovatel běhů veřejných *Thukydidés*, tak vysoko vyspělo ve vystihování politického ruchu a jeho příčinných souvislostí, zašlehoval zájem spisovatelův jen zřídka výrazněji mimo oblast, v níž kotvily přímé životní vztahy řeckých státeků nebo osad. Helénský duch, tíhnoucí k vědecky rozumovému výkladu všech pro život důležitých zjevů s pomocí nečasových zákonů obecné platnosti, užíval i své dějinné zkušenosti především k tomuto cíli. Historie stala se mu v duchu praktického pragmatismu především *školou státnické výchovy* a nadto cennou studnou poučení při *vědecké systematické ústavního života* nebo při filozofické spekulaci o státu a společenských řádech. Tu dovedli sice velicí myslitelé v čele s *Platonem* a *Aristotelem* své, často o bohaté historické rozpomínky opřené vývody odívati v roucho zdánlivě obecné lidské, ale opravdu kotvil i jejich duch příliš v bytostném rozlišení Heléna a barbara, aby byl ve směru tom překročil určité hráze.

Teprve když zášleh helénistické, východními motivy účinněji dotčené kultury pronikl s Alexandrem Velikým až do nitra Asie a když nadto tvrdým krokem římských legií byla vytvořena v širokém kruhu kolem Středomořího moře rozsáhlá oblast, vojensky, hospodářsky i kulturně v pevný celek stmelena a Východ i Západ navzájem účinně sbližující, teprve tu vidíme, jak helénistická filozofie v čele se školou stoickou a novoplatonskou vytváří základnu *nového pojetí člověka*, jehož osobnost není již zcela vysáta národním a kmenovým příslušenstvím, nýbrž který se dovede nad tyto přehradu povznést k vyšším rozhledům i ve zpětných pohledech do minulosti.

Vzniká tak v rámci stoické filozofie první *celkový obraz osudu lidstva*, kladoucí na počátek zlatý věk a vyúsťující v železnou přítomnost. Vedle těchto spíše mýticky-poetických vizí dospívá pak i skutečné dějepisectví, již Polybiem v 2. století př. Kr. působivou úvahou o obecných předpokladech vzniku římské říše na to připravené, k první opravdu univerzálně historické představě osudového sledu *čtyř velikých monarchií* světových, od babylonské až

k římské, širý kruh vzdělaného lidství postupně ovládajících. A hledisko to se prohloubilo ovšem nesmírně vzápětí i *křesťanstvím*, obracejícím se ke všem nositelům nesmrtelné duše bez rozdílu, jde-li o plnoprávné občany velikého orbis Romanus, či o barbary, žijící v kmenové prostotě za jeho opevněnou hranicí v dále neznámých pustin. Na této půdě přihlásila se pak zároveň nejen potřeba svěsti v těsnou spojitost světské dějiny a jejich schéma velikých monarchií také se starozákonní tradicí biblickou a novou historií církve Kristovy, které *Eusebiův* dějepiscký výkon na počátku 4. století po Kr. opravdu obratně vyhověl; vzniká tu i první *veliká koncepce filozofická*, pochopující jako celek veškeré dějiny lidstva.

V *Augustinově* slavné úvaze o „Státu božím“ byl všelidské filozofii dějinné dán základ tak působivý, osvětlující vlastní smysl veškerého bytí člověka, že souvěkým kronikářům z toho přirozeně vyrostla možnost celkového pochopení lidské minulosti v jejím jedinečném průběhu od stvoření světa až k nezvratnému závěru posledního soudu. Jako jednotné veliké drama duchem Hospodino-vým ustrojené a proniknuté odvěkým zápasem ďábla a božského řádu o pokolení synů Adamových, v jehož středu září výkupná oběť Spasitelova, jeví se tu historie lidstva dlouhému sledu středověkých kleriků, kteří, počínajíc v 5. století Augustinovým žákem *Pavlem Orosiém*, spisovali ty rozličné *univerzální kroniky* s větší menší literární dovedností, ukládající v jejich schematicky pevném rámci vše, co měli za zvláště vědění hodno z příběhů antických, biblických a dalších až na vlastní dobu, zatímco na byzantském Východě, počínajíc díly *Prokopiovými*, doznávalo antické dějepisectví, spíše připoutané k tradici císařství.

Vznikala tak někdy díla myšlenkovou výrazností a slohem nemálo vynikající, jako třeba světová kronika učeného Babenberkovce, biskupa *Oty Frisinského*, v 12. věku, ale také nejsušší školské příručky, kde se obsah dějin scvrkal na holé snůšky dat a seznamy císařů a papežů. Vedle těchto univerzálních historií všelidských nároků rostl pak ovšem v rozličných krajích nepřehledný řad místních letopisů, kronik, legend a životopisných sepsání, v jejichž užším rámci, podle rozličné kulturní úrovně více méně dovedně se vybíjela prostá fabulační potřeba, národní osobitost, hagiografické sklony a polemické nálady rozličných kronikářů a letopisců větší duchovního řádu, k nimž se však znenáhla přidružuje i dvorské

básnictví záplavou kronik veršovaných a posléze vzdělaní měšťané se svými rozšafnými zápisy.

Veškerá tato bohatá dějepisná žeň, pro naše poznání středověkých dějin tak důležitá svou pramennou hodnotou, kotví v určitém místním a národním prostředí, nabývají postupně v průběhu pokolení stále větší pružnosti a obratnosti výrazové i schopnosti vystihnouti barvitost jednotlivých událostí rozličně se rozšiřujícího kruhu zájmů kronikářových. Pro celkový obraz a pojetí obecných dějin lidských zůstává však přitom dále postačující základnou ono tradici posvěcené schéma univerzálních kronik, tak bytostně spjaté s rozhodujícími zásahy zásvětné moci božské do osudů lidských pokolení a názorně předvádějící postupnou výchovu lidstva nevyzpytatelnými úradky božské všemoci.

A nezměnilo se to v podstatě, ani když od 14. století výbojná vlna nové, *humanistické duševnosti* počala otrásati samými základy dosavadního vzdělání, zaplavujíc západní svět zároveň novým řádem estetického hodnocení, zejména ve směru oddaného zbožnění celého antického odkazu vědního a uměleckého.

Veškerému místnímu dějepisectví přineslo humanistické hnutí ovšem mnoho nových motivů, zejména také po formální stránce skutečně revoluci se rovnajících. Dějepisecům dílem zkušených státníků, jako byl *Bruni*, *Machiavelli*, *Sleidan* nebo rozliční urození memorialisté, posouvá se nadto nyní mnohem účinněji do středu historikova zájmu stát se svým zdokonaleným řádem správním i odborně zjemněnými zápasy diplomatickými. Hlásí se nový *pragmatismus*, hledající v historii především státnické poučení a vzory, přičemž nové pochopení politických realit rychle zatlačuje někdejší prostotu středověkého mnicha-letopisce. Vzrostlý rozmach obchodní i úvěrový, koloniální objevy nových světů a nových plemen lidských šíří mocně rozhled, zároveň co humanistické antikvářství rozmnožuje zásobu vědění o starověku novým přílivem pramenů i památek a humanistická erudice bystří *kritickou ostrážitost* vůči zbožným i profánním legendám a středověkým listinným i kronikářským podvrhům.

Také konfesijní polemika, jež vznikla v záru *reformačních zápasů* a ze tříštění se někdejší církevní jednoty západního křesťanstva v nepřátelské tábory věroučné, dala historickému badání mnoho nových podnětů a rozmnožila bohatě jeho pramenné zásoby, tak-

že ráz a způsob dějepisecské práce v době raného novověku se podstatně mění. Stále však především spíše jen v jednotlivých pohledech než ve větších, syntetických náběžích, v nichž by dějiny lidstva jako celek zásadně byly přebudovány. V tom smyslu rušná doba neprojevila příliš živelné potřeby, takže až do hloubi 17. století se ve vědeckém prostředí soudobém dále vyžívá valně povadlé již a vnitřně otrěsené schéma středověké univerzální kroniky. Ještě veliký duchovní orátor a polemik doby Ludvíka XIV., biskup *Jacques Bossuet*, předkládá r. 1681 v klasické franštině ve svém nad zásluhu oslavovaném „*Discours sur l'histoire universelle*“ královým vnukům souhrnný obraz dějin lidstva, nepovznesl se nad ně podstatně; a také nová základní *periodizace dějin obecných*, rozvracející dosavadní jednotný rámeček díla božské prozřetelnosti v osudech lidstva novým pojmem středověku, vsunutým mezi svět antický a dobu novější, ujímala se jen velmi pozvolna na místě schématu čtyř monarchií nebo šesti věků dějinných v obvyklých příručkách a školských osnovách vrcholného baroku, duchovním dědictvím středověku ještě příliš nasyceného.

Rozhodný krok tu učinilo teprve *osvícenství*, opřené o zcela nové základní pojetí veškerého života a tím také jeho dějinné retrospektivy. S ním teprve vstupujeme plně do ovzduší *duchové sekularizace* racionální vědou a touhou po veskrze přirozeném poznání. A tu ustupují ovšem i zápasy zásvětných mocí o lidstvo a výkupně záračně zásahy božské prozřetelnosti z dějinné filozofie rychle před mocným hodnocením *vezdejšího pokroku* a zvýšeným zájmem o *kulturní vývoj* v lidstvu, které se oku osvícenců nejeví již ve své bytostně hloubi zastíněno tíhou dědičného hříchu, nýbrž zjasněno jarým optimismem silné důvěry v přirozenou dobrotu člověka a jeho schopnost pokroku vlastní silou.

U duchů, jako *Montesquieu* nebo *Vico*, vstupují tu na místo nezbadatelné vůle boží činitelé přirození, podmínky půdy a vrozených schopností plemenných; *Voltaireovo* pojetí historie „*en philosophie*“ znamená především zvýšenou pozornost k dějinnému rozvoji lidského díla kulturního, zatlačující zásadně starší výběrné škály novým hodnocením toho, co pera dějepiscova především zaslouží. V úvaze o člověku a jeho obecných dějinách stává se také *Dálný východ* i *Západ* teprve nyní živlem vpravdě účinným. Bílý člověk hledá sice své estetické ideály dále v antice, a zejména jejím helénském

vrcholném vyzrání, ale etické hodnocení východní moudrosti, duchové poklady daleké Číny i Indie, rozšiřují opravdu obzory dějinné filozofie k všelidsky univerzálním hlediskům.

V ideji pokroku objímajícího minulost veškerého plemene lidského nalézá tak údobí osvícenské u některých svých systematicků, jako byl markýz *Condorcet*, nepochybný sklon k vytvoření vůdčí osy pro svérázný celkový obraz historie lidstva, ale nová základna neměla přece té pevnosti a obecné únosnosti jako předchozí křesťanská ideologie. Spočívala příliš na kladném hodnocení hmotné kultury, a nadto se dostavil téměř zároveň s prvními rozhodnými vítězstvími osvícenské nálady ihned i vnitřní neklid sřízavé nedůvěry, zajistí-li lidstvu opravdu slibované štěstí nové evangelium vzdělanostních pokroků, k stále větší složitosti a náročnosti dorůstajících.

Neklid ten zosobnil se především v *Rousseauově* svůdném volání po přirozenosti a zbožnění krás nezkažené přírody i v jeho hlásání mocného práva citu a vášně vedle příliš střízlivého klekání před strohými oltáři rozumu a intelektu. Podněty ty otřásly jistotou osvícenské propagace stejně, jako se pro ni nepříznivým ukázal i rozpor mezi těmi z jejich žáků, kdož žádoucí pokrok opírali především o naprostý absolutismus státního stroje v panovníkoví vrcholícího, a proudem, který přemíře státní vázanosti a jejím příliš mechanickým sklonům čelil *hesly emancipačními* a požadavkem nových řádů společenských, založených na větší rovnosti stavovských skupin a plném právu volné lidské osobnosti.

Proti osvícenskému intelektualismu vzdouvá se tak pěnivá vlna *revolučních vzdorů* a *romantického kvasu*, v jejichž doprovodu zvláštní síly nabývá zároveň i *motiv národní* jako mocná vzpruha nového prostředí duchového v celé Evropě.

Nacionalismus se svými vzněty vlasteneckého sebevědomí byl od dlouhých století výraznou složkou evropského lidství, odlišuje je v tom podstatně od duševnosti ostatních, zejména východních plemen, u nichž tato stránka citění zůstávala příliš ve stínu jiných společenských hodnot, např. náboženských. Vlastenectví to vyrůstalo pak namnoze takřka pudově z nevlídného styku toho onoho národa s jeho sousedy a ze žárlivosti tak vznikajících; rostlo však také z kladné lásky k určitému území v pevný pojem drahé vlasti, opírajíc se přitom druhdy i o sílu státní moci a chloubu z jejich

úspěchů vůči jiným státům. Při tom nespočívalo vždy nutně v jazykové jednotě všech podílníků tohoto státního nebo územního patriotismu; vždy se však jevilo pevně zakotveno v díle předků, společnou vlast obývajících.

Romantismus stal se tomuto národnímu citění výbušným kvasem. Ideovým zdůvodněním a zápalnými projevy mužů, jako byl německý filozof *Fichte*, učinil pojem národa hodnotou, společenské svazky jiné vysoko přečnávající a takřka absolutní platnosti; položil pak hlavní váhu na bytostný význam jazyka, zesílil zároveň sebevědomí i těch národních skupin, jež ve státní moci dosud nejen neměly opory, nýbrž spíše soupeře. Postavil vůbec vůči strohému mechanismu státního stroje *národ jako živý organismus*, který nezdolnou silou vyrůstá z vlastních kořenů k tomu, aby naplnil smysl svého bytí, určovaný osobitou hodnotou svérázně *duše národní*, jež tkví v každém skutečném společenstvu plemenném jako záračná tvůrčí vzpruha jeho vývoje.

Organické pojetí všeho života kolektivního bylo vůbec význačným rysem romantického hnutí. Osvícenská nauka dávala předtím lidským společenstvům vyrůstati z pouhých shluků lidských jednotlivců, takřka atomistickou agregací, v níž všemocným pojítkem se jevil rozum se svou účelovou úvahou, odívanou ve fiktivní roucho domnělých „*smluv státních a společenských*“. Romantismu jest naopak lidské společenství, zvláště národ, živou bytostí, jež z iracionální nutnosti se rodí a roste a v níž jednotlivci nejsou pouhými atomy, chladnou rozumovou úvahou v tvrdý krystal spjatými, nýbrž listy s kmenem velikého stromu životní mízou spojenými a z celku beroucími svou veškerou bytost. Z této bytostné nutnosti národního ducha a jeho osudového určení dává pak romantické hledisko vyrůstati jazyku, právu, hospodářským výkonům, umění, vědě a vůbec všem vyšším výkonům, jež ve svém souhrnu vytvářejí svaté právo národa na osobité bytí vedle národů jiných, zajišťují mu tím zvláštní *poslání v lidstvu* a činí zároveň všem jeho členům vlastenecké citění nezrušitelným závazkem k celku, s nímž je jejich původ nerozlučně spoutal, a který tím má svaté právo na jejich duši a dílo.

Jako nejryzejší důkaz podvědomé kolektivní tvořivosti tohoto národního ducha předváděl romantismus obecné lásce a obdivu zejména skvosty *lidové poezie* v písni, pohádce, pověsti, vyvyšuje je-

jich ryzí kouzlo nad strojené umění zestárlých kultur městských a dvorských tak důrazně, že vzpružil ne jeden národ, dosud stlačený a ponížený kulturně státní převahou silnějšího souseda, i k tomu, aby oporou o tyto nově zhodnocené poklady své zdeptané sebevědomí naráz povznesl. A bylo význačné, že právě dějinným osudem nejtíže zkoušené národy, jako náš národ nebo anglosaskou přesilou umlčené kmeny galské, se tu uchýlily dokonce i k vlastneckým podvrhům, jako byly Zpěvy Ossianovy nebo naše Rukopisy, jen aby ukázaly, že jejich živelně národní tvořivost v minulosti nebyla méně plodná než panských národů, hýřících ve své moci i bohatství umělé tvorby.

Romantická vlna na počátku 19. věku měla ovšem svou silnou polaritu vnitřních i zevních protikladů: hnala subjektivní vzdor odporu proti ovadlým konvencím až k revoluční pěnivosti a do byronovských vzpour proti bohu a závorám mravního řádu, zároveň kladli však jiní její stoupeníci svůj oddaný hold k nohám starých stavovských tradic, plní obdivu k ideové vázanosti středověku, nadšeně idealizovaného, a hotoví se zásadní pokorou sloužit trůnu i oltáři. Ale *národní myšlenky* sloužily stejně oddaně oba proudy, jak kult posvátné tradice, tak revoluční vzdory, zejména tam, kde šlo o právo na seřesení cizího jáma národy sevřenými mechanismem nenárodních státních útvarů nebo v neorganické kusy rozbitými. V duchu tom slouží národní myšlenky stejně katolicky a konzervativně strohý Adam Müller, horoucí Chateaubriand a po gotice a rytířství roztoužený Fridrich Vilém IV., jako radikálně výbušný Mazzini, Garibaldi, Mickiewicz, J.V. Frič.

Z hlediska našeho tématu jeví se tu ovšem nesnadnou otázka, jak bylo možno tyto romantismem tak rozličně vzduté síly národního citění a svojskosti dáti spolu s odkazem osvícenské idey všelidského pokroku harmonicky do služeb *univerzálního pojetí dějin lidských*, jehož potřeba po odsunutí křesťanského schématu Augustinova nikterak nepominula. Filozofické myšlení předělu 18. a 19. věku učinilo k tomu opravdu rozličné pozoruhodné náběhy, zejména s pomocí *filozofie dějinné*, která se tu poprvé dostává do popředí vědního zájmu jako samostatná, všední běh tradiční historie smělou nadstavbou převyšující disciplína

Působila tu především účinně humanitní filozofie mužů jako *Johann Gottfried Herder* nebo *Josef Dobrovský*, kteří, vystihující s jem-

nou citlivostí půvaby vrozené svéráznosti jednotlivých národů a plemenných skupin v jejich umělecké i lidové tvořivosti, přijímají zároveň z odkazu antického světa oddanost k ideálům všelidským, rostoucím do výše harmonickou symbiózou jednotlivých národních výkonů na vyšší příkaz obecného pokroku, v němž jako spektrum v bílém světle jest souladně smířena odlišná barvitost a zvláštní osudové poslání každého národa. Osvícenský optimismus vévodil tomuto lidsky tak vlídnému smíru dvou živelných proudů vývoje v *humanitním idealismu*, nezapíraje nikterak svůj původ z měšťansky klidného ovzduší učenecké jizby, která ovšem dovedla zroditi zároveň i jiné, k tvrdé strohosti státního stroje a mocenských sil dějinných více přihlížející soustavy.

Tak důmyslně vybudovanou velikou stavbu, kterou *Georg Wilhelm Hegel* se snažil nahraditi někdejší otřesné drama zápasu ďábla s Bohem o lidstvo podobně účinnou vizí věčného zápasu ideje s svobody s idejí kázně o životní řád člověka, kde náležitého místa se dostávalo i státnímu stroji s jeho příkaznou mocí jako ochránci sil strůjného rozumu proti silám příliš subjektivního rozvratu. Ale v umné a hlubinám metafyzických nálad se nevyhýbající soustavě bylo místo i pro pojetí pokroku jakožto plodu *znenáhleho vývoje*, stejně jako tu bylo místo i pro jednotlivé svéráznosti národů jakožto postupně v plnou účinnost svého poslání vstupujících stupňů i podpor na dlouhé cestě *nejvyšší ideje*. Proti poněkud statické nauce Herderově o harmonickém souznění hlasů jednotlivých národů dává Hegel tímto střídáním se vůdčího úkolu jednotlivých skupin národních své dějinné filozofii mnohem dramatictější spád a razí tím cestu i biologickému motivu mládí, vrcholné účinnosti a stárnutí v jejich vývoji. Zároveň byla tu přímočará představa všelidského pokroku, osvícenství tak drahá, nahrazena *dialektickým procesem* kladu a protikladu, který, nastupuje na místo věčného plánu božské prozřetelnosti podle středověkého pojetí, zajišťoval jednotu lidských osudů, aniž však bral jednotlivým epochám dějinným jejich osobitou hodnotu.

Bylo to věru mohutné a působivé pojetí univerzálně historických záhad, příliš však zatížené vahou svého spekulativně abstraktního řešení, a ač působilo na mnoho duchů souvěkých jako řešení konečné platnosti, neunikalo přece v zápětí rozličným proměnám, které stáčely veškeru jeho podstatu zásadně v rozličný

směr. Tak vidíme, jak z levých žáků Hegelových *Karel Marx* přeložením těžiška dialektické soustavy z idealistně duchového prostředí do oblasti sociálně hospodářských napětí proměnil hegelovskou filozofii dějin lidstva se zachováním jejich vývojových hesel v spíše materialistické pochopení všelidského osudu, v němž boj o duši nahrazuje třídní boj o skývu chleba a veškerá kultura se stává jen jeho doprovodem s konečnou eschatologií tak odchýlnou od výhledu na poslední soud středověkých kronik, ale přeci ozářenou leskem výkupného slova sociální spravedlnosti.

V jiném směru, v rámci pozitivní filozofie *Augusta Comta*, mění se Hegelova univerzálně historická, metafyzickým nádechem působivě zbarvená vývojovost v jakousi *zákonitost přírodního rázu*, podle níž jednotlivé národy a plemena nejsou tolik stavivem jediné ideje všelidského vznosu, jako spíše objektem *vývojové škály*, která jim dává všem, třeba v rozličném odstupu časovém, procházeti týmiž rozhodujícími příznaky a stadiemi duševnosti, nejdříve naivně mytologické, pak filozoficky idealistické a posléze vědecky střízlivé, pozitivní. Jedinečnost všelidského univerzálního dramatu roztržila se tu na stero složek, osobitých sice, ale stejnou zákonitostí vnitřních příkazů vývojových k určité *typičnosti* odsouzených, a proto přístupných pozorování obecně soustavného rázu jako jiná dění hmotné přírody.

Historie ztrácí tím zároveň svou tradiční základnu a stává se spíše skromnou dělnicí na větším díle, na budování nauky o obecné zákonitosti všech společenských věcí lidských, na *sociologii*, kterou francouzský myslitel tak mocně posunul do popředí vědního zájmu, když byly pro ni ovšem i z jiných stran vytvořeny strůjné předpoklady, zvláště vznikem *novodobé statistiky*, zachycující osudy lidské v jejich kolektivním souhrnu a průřezu, nikoliv v jejich individuální náhodnosti. Proto daly také svůdné výhledy na možné vytěžení zcela nových vědeckých pokladů z tohoto zdroje nekonečných řad číselných ihned mužům, jako byl Angličan *H. T. Buckle*, odvahu k smělym programům na úplný převrat v univerzálně historickém myšlení. Vyústily sice v zápětí v úplný nezdar, ale ponechaly po sobě aspoň zvýšený zájem o sociologicko-historické úvahy.

Rozvoj přírodních věd přinášel však rovněž příbuzné podněty k rozchodu s univerzálně historickými spekulacemi, budovanými

na prosté duchové základně. Zejména veliká retrospektiva Darwinova na znenáhly vývoj člověka v rámci vývoje všeho tvorstva, nikoliv nezávislá na předchozích evolučních motivech školy Hegelovy, ale ještě mnohem silněji sunoucí do popředí *biologické* vázanosti boje o život, přispěla rovněž k tomu, že vzniká sklon zahleděti se na veškeru minulost lidstva jako na pouhý výsek z nekonečného díla přírody, v němž imanentní zákonitosti nahradily někdejší řídicí ruku božské prozřetelnosti a kde také vývoj kultur i národů ve své jen podružnými rysy měnivé morfologii jest podroben biologickým řádům zrání a stárnutí.

Veškeré tyto dějinně filozofické a univerzálně historické soustavy a náběhy vyspělé v první polovici 19. věku měly rozhodný vliv na vznik rozličných, pro souvěký průběh evropských dějin velmi důležitých hnutí, jako bylo třeba ruské slavjanofilství nebo mezinárodní marxismus. Pro skutečný vývoj *odborného dějepiscectví* však daleko větší dosah než tyto spekulativně obecné základny měla mohutnějící nálada živého proudění vlasteneckého, zbarveného v každém kraji odlišným způsobem, která strhovala mysle k nejprudšímu rozletu. Romantická vroucnost národního hnutí a nová hesla i povely, jejím neodolatelným nárazem do srdcí všech rozsévané, přiváděly tu na vděčné pole *dějin národních* legie nadšených pracovníků v čele s muži, jako byl v Německu *Fridrich von Giesebrecht*, u nás *František Palacký* nebo ve Francii *Jules Michelet*. Ti dovedli do ohniska dějinně retrospektivy opravdu uvést národ jako vlastní objekt i subjekt veškerého dění, a rozšířiti tak neobyčejně základnu vědeckého zájmu, vzrostlou zároveň ovšem i v důsledku předchozích osvícenských výbojů odborným pěstováním *speciálních disciplín historických*, ať to byly dějiny práva, jazyka, písemnictví, výtvarného umění, řádů sociálních a co jiného více.

V osvícenském dědictví kotvila také rostoucí vyspělost *kritických metod* badatelských, která byla zdravou protivahou příliš horoucímu kultu minulých dob, například středověku, ale nebránila nikterak tomu, aby památky těchto časů nebyly se zdvojeným zájmem shledávány, z knihoven a archivů vynášeny s podobnou úctou, jakou kdysi prokazoval šik humanistů jen antickým pozůstatkům. Kritický sklon pečoval zejména také o větší soustavnost této heuristiky a o přesné vydávání cenných památek, zároveň co nadšení pro doby ještě starší vedlo k hojným výkopům, otvírání

temných archivů půdy doma i na dálném východě, kterýmž se rovněž naráz oživovaly dlouhé periody dějinného a předdějinného temna.

Tento rozmach podrobného badání historického zůstával však vcelku jen ve velmi volném a spíše ojedinělém doteku s obecnými soustavami dějinné filozofie, které byla první polovice 19. století tak bohatě vytvořila. Šel spíše souběžně s nimi, než by byl jimi býval podmíněn, a nabyt v duchovním životě tak osobité váhy, že národní dějepisectví většinou nepocítilo příliš bolestně, ani když v druhé polovici 19. věku dozvuky romantické duševnosti počaly valem ustupovati před novým usměrněním spíše *realisticko-pozitivistickým*, které vyznačoval spolu s vysokým hodnocením techniko-přírodovědných úspěchů doby zjevně obecný odklon od filozofického myšlení a od snahy opřít věci lidské o hlubší základnu metafyzickou.

Dějepisná věda se nejen dále bohatě rozvíjí a odborně rozkošatuje, nýbrž její nová metoda vítězí i v mnohých vědách jiných v tom smyslu, že porozumění nejrozličnějších věcí se hledá nyní namnoze soustavným sledováním jejich vývoje a přesným pochopováním podmínek jejich vzniku.

Právě v pozitivistickém údobí 19. věku, v němž sklony k šeré realitě a technickykapitalistickému pokroku tvrdou rukou lámaly barvitě sny romantismu a tlumily řízeň po absolutních hodnotách filozofických, stalo se *heslo evoluce* stěžejnou pákou vědeckého úsilí a *historická metoda* o ni opřená zdokonalila se znamenitě a nabyt nesmírné účinnosti. Snad právě proto, že pomáhala nejlépe odsouvat s dostatečným ospravedlněním tíživé otázky, pro něž se nenalézala uspokojující odpověď.

Druhá polovice 19. století stala se tak dobou rušného rozkvětu a technických pokroků nejrozličnějších odvětví dějisecké práce. A přes to přese všecko ozvaly se záhy hlasy svědčící o tom, že jak ve vnitřním růstu historických studií, tak v jejich poměru k životu a jeho potřebám není vše v pořádku, až posléze se začalo mluvit o skutečné *krizi dějisectví*.

Příčiny věci byly zajisté rozličné. Především bil do očí nadbytek monografických prací, které buď svým nicotným předmětem prozrazovaly přemíru specializace, sklonné k řešení otázek spíše podružných než bytostně významných, nebo nejevily dosti schopnos-

ti včleniti se náležitě do rámce větších obzorů. Proto žehrá se na přílišný *l'art pour l'artismus* nebo odbornickou zkosnatělost dějisecké produkce tím spíše, ježto se u ní zároveň projevoval zřejmý nedostatek větších prací syntetických.

Bylo to přirozené, ježto k nim chyběl namnoze podnět hlubší myslivosti, dychtivé filozofického uchopení velikých problémů lidských, ale zároveň odnímál také právě onen bohatý rozvoj speciálních studií jednotlivci odvahu i možnost souhrnně zvládnouti kvapem rozmnožované množství konkrétních poznatků, jakmile šlo o témata velikého rozsahu.

Ruda, vynášená odborníky ze stále hlubších štol pramenného základu, kupila se do výše rychleji, než bylo lze ji zpracovati v ryzí kov obecné oběžnosti, a tuto nesnáz pocítili nejen všední kompilátoři, kteří se pokusili o sepsání nových rozsáhlých příruček obecných dějin, nýbrž i učenci zcela významní. Tak ztroskotál o úskalí to zřejmě sám nejznamenitější soudobý historik německý *Leopold Ranke*, když se na sklonku dlouhého života pokusil o vytvoření monumentálního díla o světových dějinách; a ani pokusy dosáhnouti odborně dokonalého souboru dějiseckého vědění družnou součinností většího počtu badatelů neměly ihned úspěch. Tak stala se *W. Onckenem* redigovaná „Weltgeschichte in Einzelndarstellungen“ pouhou sbírkou monografií, jen společnou úpravou a vazbou v celek stlačených, a francouzská „Histoire universelle“ vydávaná *E. Lavisse* a *A. Rambaudem*, která vůbec rezignovala na starověk, zůstala při větší poněkud sevřenosti rovněž spíše sbírkou mnoha užitečných článků než dílem vnitřně jednotným, ani nemluvic o ještě rozsáhlejších historických kolekcích angloamerického původu.

Vážné bylo však, že se vedle výtek planého odbornictví a nedostatku syntetické schopnosti, kterých se pozitivisticky kritickému táboru historiků posléze dostávalo i v užším rámci rozličných dějin národních, také jiné pádné námitky obracely proti pěstování dějiseku tak, jak vyrostlo přirozeným sledem z vývoje dosavadní tradice a praxe. Vytýkalo se mu zvláště, že přemírou zájmu o diplomatické a vojenské události činí dějiny pouhou rušnou hrou nevelikého počtu jednotlivců, kdežto skutečně významější jejich podstatu přece by bylo dlužno hledati v kulturním i hospodářsko-sociálním vývoji širokých vrstev národa, který se namnoze ne-

slyšně, ale tím účinněji vyhraňoval v drobných zjevech spíše typického než individuálně pronikavého rázu.

Učiniti *národní kolektiv*, jeho třídní a hromadné změny, hlavním předmětem dějinného studia, toho žádají tu rozličné, často ostře polemicky zahrocené kritiky dosavadního stavu dějepisného badání, jsouce mocně podporovány soudobým zdemokratizováním veřejného života, žárlivě odsuzujícím nárok monarchických i aristokratických tříd na výsadní podíl ve vytváření dějin i v minulosti se zrcadlící. Byl tu však také vzrostlý zájem o studia lidovědná, zvláště folklor, opřený o naději, že pomocí tzv. *přežitků* pronikne až do hloubi dávné minulosti kouzelným proutkem nové *srovnávací metody*. Ze strany nově rozkvétajících studií sociologických se pak nejen vytýká nutnost s větší důsledností než dosud sledovati vliv, který měly podmínky přírodního prostředí a plemenných předpokladů na veškeren vývoj a výkony rozličných národů i v jeho zdánlivě nejvyšší osobitých jednotlivcích, nýbrž vyskytují se i tvrzení, že se historické badání teprve tehdy stane vědou opravdovou, když po příkladu věd přírodních překoná svůj sklon k sledování zajímavých singularit, jednotlivých událostí a vůdčích osob v jejich prosté jedinečnosti a osudech řízených planou hrou zdánlivě náhody, a upoutá veškeré své snažení k sledování *zákonitosti společenských jevů* v dávné nebo bližší minulosti tak, aby jejich příčinná podmíněnost na předpokladech obecného rázu byla zcela zřetelná.

Dějepis měl se tak státi především jakousi předsíní vlastní sociologické svatyně a v nových soustavách věd byl přímo pod jejím pláštěm zahrnován. I když se pak v tomto revolučně strohém zloumu všech dosavadních os tradičního dějepisectví většinou opravdu nešlo až do krajnosti, a zejména účinnosti výtek překážel také nedostatek prací, které by kladně demonstrovaly, jak lze nové požadavky prakticky v život uvést, stala se na sklonku devatenáctého věku váda mezi stoupenci převahy *individualistního* a *kolektivistického* slohu v historické tvorbě zvláště v některých krajích tak prudkou, že například v Německu k sobě připoutala mnoho odborné pozornosti. Zejména, když se tam temperamentní *Karl Lamprecht* spolu s vytvořením určité škály hospodářských, uměleckých i citových stavů, kterou podle jeho přesvědčení duševnost každého národa ve svém vývoji závazně prochází, ve svém univerzálně historickém ústavu v Lipsku snažil vybudovati ústředí, které mělo na

srovnávací základně správnost jeho názorů s užitím i mimoevropského materiálu doložit, a tím veškeré světové dějiny postavit na novou základnu, učiniti je opravdu univerzálními v duchu dneška.

Ale i jinde, kde vlivy sociologického pozitivismu a jeho často velmi duchaplně pojatých podnětů neměly tak závažného vlivu a kde se řešení rázu Lamprechtova jevila spíše schematickou hříčkou než cestou opravdu velikých výhledů, setkávala se tehdy historická věda a metoda s rostoucí nepřízní. Vyčítá se jí především škodlivý *relativismus*, schopnost ospravedlňovati příliš vlídným pochopením soudobých podmínek jakéhokoliv dění a vývoje jeho výsledek, byť sebeodpudivější pro naše cítění, podle hesla „comprendre c'est pardonner“¹ a útekem od jakýchkoliv metafyzicky věčných měřítek zároveň člověku odejmouti vůli k tomu, aby měřítko takové v sobě i mimo sebe vůbec hledal a svou vůli i svědomí jimi zocelil. Neboť toto kolísavé užívání nejrozličnějších hledisek úměrných rozličným dobám a místům, jež se stalo význačným rysem historické metody, učilo člověka příliš hleděti na celou minulost svého plemene jako na vířivý kaleidoskop, v němž není trvale pevných hodnot, nýbrž vše časovými motivy podmíněno, a kde proto činná vůle nenalézala žádoucí pevniny k ráznému vykročení do svého budoucího díla. A škodlivost takového deterministického relativismu nevytýkali jen přesvědčení obhájci pevných hodnot křesťanskokonzervativního zbarvení, nebo zase bouřliváci, jako *Friedrich Nietzsche*, ochotní veškeru sílu lidstva připnouti k cíli strmě vycínajícím nad úroveň dnešního člověka; činili tak i rozliční jiní soudci souvěkého duchového života, mluvíce hlasitě o škodách přílišného historismu. Vytýkali zvláště nebezpečí, že krajně zodborněná a teplému tepu života se tím odcizující historie nebude dále s to, aby konala své závazné poslání: sloužiti národu i lidstvu jako *prostředek výchovný* i jako pochodeň působivě osvětlující tmu minulosti, a tím zároveň vrhající vůdčí světlo i na budoucí snahy s duchem dějin shodné. Ať již byly výtky ty někdy upřílišené a jindy zase zatíženy nedostatečnou znalostí skutečných výkonů souvěkých historiků, odcizení se zodborněného dějepisectví hlubším hodnotám filozofického řádu a myšlení bylo z toho všeho nepochybně zjevné a hrozivá krize

¹ *comprendre c'est pardonner* (francouzsky): pochopit znamená odpustit.

mohla být překonána jedině účelným novým navázáním těchto vztahů dílem myslivého ducha.

Velmi usilovné pokusy o to staly se zejména v Německu v posledních desetiletích ze strany rozličných směrů filozofických. Jak *historická noetika*, vyšetřující způsob a dosah dějepisného poznání, tak možnosti skutečné *filozofie dějin* vykvetly tu v obor horlivě pěstovaný; ale i jinak se tu zvláště mnoho uvažovalo o tom, čím má a může dějepis býti souvěkému lidstvu. Především byla úsilím mužů jako *Heinrich Rickert*, *Wilhelm Windelband* a jiní stoupenci tzv. badenské školy novokantovské vybojována *svéprávnost historické metody* proti cílům a badatelským možnostem věd přírodních, zjištěno, jak v obou těchto velikých oblastech pojem kauzality se zcela rozličně dává do služeb našeho poznání, jak proti tuhému spěti vědění o světě přírody do obecných pouček a zákonů naše poznání v oblasti dějin jest odlišeno neopakovatelností látky i skutečností, že poznání to zůstává vázáno přístupem nikoliv k dění samému, nýbrž jen jeho účinkům a stopám.

Poměř historie k sociologii zjasnil se tím zejména, aniž ta i ona věda tím utrpěla na své svéprávnosti: sociologie v soustavném členění a srovnávacím třídění zjevů společenských přítomné i minulé doby v jejich typičnosti a generickém významu, historie v konkrétní evoluci osobitých i kolektivních událostí a stavů v jejich jedinečnosti, spojené těsně s hodnocením váhy a významu tohoto dění pro další vývoj a jeho výsledky. Bylo odraženo ukvapené mínění, že sociologie může nahraditi anebo aspoň znehodnotiti v soustavě pravého vědění práci dějepiscovu, a ustoupilo klidnějšímu poznání, že obě, rozličnou metodou postupující vědy navzájem se mohou a mají naopak účinně doplňovati a podepřítí. I z tábora filozofických noetiků se přiznalo zároveň, že svou metodou, která nemůže býti zastoupena žádnou v obecnou zákonitost vyúsťující soustavností, historie přináší rovněž cennou hřivnu k poznání přítomnosti, zakotvené dlouhými evolučními řadami osobitého rázu v době minulé. Na tento závazek *služby živému duchu národa i souběžného lidstva* položil zvláště působivě důraz také italský estetik a filozof *Benedetto Croce*, který právě v těsném soužití s problematikou přítomnosti a jejími velkými klady trvalé hodnoty vidí důstojnost i právo ryzí životné historie.

Způsob, jakým skutečný historik má a může vůbec vstupovati

do pokladnice minulosti, aby z ní vynesl zlato opravdu cenného poznání, doznal však i jinak v posledních desetiletích rozličné pronikavé úvahy. Mužové jemného cítění intelektuálně estetického, jako *Wilhelm Dilthey*, ukázali, jak tvůrčím orgánem práce dějepiscovy není jen stroze logické poznávání a třídění skutečností, s nimiž jej prameny ve styk uvádějí, nýbrž schopnost *vžítí se* do odlišné doby minulé, viděti vnitřním zrakem a státi se takřka ladičkou, jež dovede odpovědětí souzvučně na nárazy duchových vln dávné doby spolu s vědomím, že kultura a dějiny jsou především *dilem ducha*, který v každé době jinak, ale vždy vševládne vytváří její sloh a osobitost. A zároveň objasnila teoretická diskuse o rázu a úkolech historické práce lépe než dosud podmíněnost a pravý dosah rozličných hesel a obecných pojmů, s pomocí jichž historik nekonečnou rozmanitost jednotlivého dění svádí v přehlednější řečiště, a dává tak svému dílu účinnou skladnost, zůstáváje si však přitom dobře vědom bytostné podmíněnosti a pomocného rázu těchto *generalizací a pojmových subsumpcí*.

V rámci německé duchovně školy, která úsilím mužů, jako byl *G. Simmel*, *M. Weber* nebo *E. Troeltsch*, tolik zjemnila a produševnila metodiku historických věd, dochází pak i k pokusům o slézání nejstrmějších vrcholů vědecké spekulace, k snaze o položení základů ke skutečně nové *filozofii dějin*, jež by vedla lidského ducha za meze střízlivého poznání jednotlivých skutečností do oblasti hodnot, schopných dáti člověku pevnou základnu vlastního smyslu jeho bytí a snažení. Zpětný pohled dějepiscův, tak často viněný z podpory mravně rozkladného relativismu, měl by naopak v duchu spíše praktického než teoretického kriticismu Kantova – kladně syntetickým úsilím a zrcadlením vrcholných hodnot přítomnosti jako výběrového hlediska při pouti do dávných dob předchozích – učiniti univerzální dějiny v jejich filozofickém prozáření zase platným zdrojem *mravní a intelektuální orientace* lidstva, jako jím po dlouhé věky byla dějinná filozofie Augustinova nebo chtěly býti filozofické soustavy osvícenectví a romantiky.

Vedle těchto, většinou spíše ještě jen programových, náběhů k nové filozofii dějin z kruhu novoidealistických škol německých hlásí se zároveň mnohem robustnější podněty rozličných souvěkých sklonů a hledisek jiných, např. tzv. *fenomenologických a existenčních směrů filozofických*, v nichž rovněž historická věda jest účinn-

ně podněcována k tomu, aby sloužila především jako hotovitel nosných trámů k nové budově životní filozofie a živná půda spolehlivého poznání toho, oč by se jako o hodnotu absolutní ceny přítomnost mohla opřít. Že zároveň při tom nejen teoreticky filozofická hlediska, nýbrž také politické, spíše vůlí a vnitřním vnuknutím než suchou úvahou podnícené nálady vstupují do arény duchových zápasů, bylo stejně přirozené jako jiné význačné zjevy naší doby, v níž ve všech vědách vedle hledisek příčinného zdůvodnění se počala hlásiti i hlediska *účelově pragmatistická a teleologicky usměrněná*. Souvěké gigantické boje *národních i státních* soustav, vytvářených na zcela protikladných názorech o poměru jedince k národním i státním závazkům, nabývají pak tím živějšího ohlasu v dnešním dějepisectví, čím více se hodnotí *výchovná a normativní cena historického poznání* určitým směrem řízeného, zvláště pro zpevnění a utužení národního ducha. Vědomí, že historie a vůbec odkaz minulosti má výraznou moc nad vytvářením života dalšího, že jest silou, jejíž pomocí mrtví vládou i nad živými dlouhých pokolení budoucích, působilo tu stejně silně jako přirozená příbuznost *iracionálních motivů*, dějinám tak vlastních, s duševností mnohých proudů dneška. I prorocky básnické inspirace, touhy po monumentalitě cítění u duchů, jako byl *Stephan George*, obracejí se tu k historii se svými směrnými příkazy.

Šlo tu ovšem zpravidla více o oblast národních než univerzálních dějin, ale zásadní polarita, kterou zosobňují vůdčí proudy tohoto zápasu o nový svět, prozrazuje se nejrozličnějším způsobem i v dílech všelidského obzoru. Tak vidíme například, jak optimistické, z osvícenského odkazu pramenící přesvědčení o tom, že se pokrok civilizace lidské od dávných dob klopotnou sice, ale přece jen stále vzestupnou, jednotnou stezkou běře do výše od prvních tvůrců paleolitických pěstných klínů až k evropské, o neskonalé technické a duchové úspěchy opřené demokracii, nalézá horlivou obranu ve velmi rozšířené knize o světových dějinách anglického spisovatele *H. G. Wellse*, kdežto naopak stejně mnoho rozruchu způsobil německý filozof *Oswald Spengler* svým zásadním popřením tohoto vývojového rytmu, při čemž ostatně měl i rozličné starší předchůdce od *G. B. Vica* až k *Nietzscheovi* v jejich víře v marný koloběh osudů lidských, odsouzených k věčnému kroužení a návratům. Nikoliv v neustálém vzestupu, jemuž jednotlivé kultury

a národy jsou účelně v strůjný celek spjatými stupni, odehrává se podle *Spenglera* velké drama lidství, nýbrž v množství postupně nebo souběžně zrajících a odumírajících kruhů kulturně-etnických, mezi nimiž není všelidského společenství, nýbrž jen podobnosti v biologicky osudovém jejich slohu a určení. Proti dějinné filozofii velikých jítých nadějí budoucích staví se tak mračná *morfologie historická*, zastiňující veškeré dění pesimistickým přízrakem rozvratného zániku hodnot domněle nejvyšších, stejně jako proti pacifickým snům všelidského usměrnění na základě pokrokové europeizace nejrozličnějších ras se staví tvrdá *ideologie ozbrojeného národa*, věřícího jen v sebe a nalézajícího v železné kázní nejtvrďších bojů odvěké přirozené určení člověka ušlechtilé krve.

Jest zřejmo, že ani v tomto varu myšlenkových a citových podnětů bytostné síly a rozmanitosti opravdu vědecká historie nesmí ztratiti kormidlo své *badatelské autonomie*, příkazující jí aspoň úsilnou snahu o uniknutí vědomé tendenčnosti a pevnou vůli pochopovati především každou dobu minulou z jejích vlastních hledisek a předpokladů, nikoliv podle měřítka snah a cílů dneška, i když přítom se nikterak nepopře závazek dějepisu dílem svým tomuto dnešku intelektuálně i výchovně sloužiti. Ale při prudkosti protikladů dnes zmítajících základní duchovou orientací lidstva ovšem sotva lze čekati řešení univerzálně historických úkolů syntetických, které by mělo naději na účín obecné platnosti a dalo době jednotící heslo. Jisto však jest, že dotek dějepisectví s činným životem opět značně vzrostl, a tím i zájem nejširších kruhů na poznání minulosti nejen vlastního národa, nýbrž i v širším rámci.

Proto přes veškeré rozpory a půtky metodické a zásadní, které se nakupily kolem problému dnešku opravdu úměrných a žádoucích univerzálních dějin lidstva, neustaly opětovně náběhy k tomu, aby vzdělanému čtenářstvu byla poskytnuta ve vhodných *souborech celkových* možnost s vývojem dějin lidských konkrétně se seznámiti ve způsobu, který by aspoň přibližně vytěžil nejhodnotnější přínos bohatě rozvětveného badání odborného a svedl jej do společného řečiště, byť i v rozličných ramenech rozvětveného, ale aspoň ke konečnému ústí dneška záměrně spějícího.

Staly se ve směru tom i v posledních letech ještě směle pokusy jednotlivců o zvládnutí přebohaté látky vlastní silou, například záslužné, starověku ovšem se vyhýbající dílo *Theodora Lindnera*,

nebo mnohem objemnější „Storia universale“ Vlacha C. *Barbagallo*. Ale není pochybnosti o tom, že větší výhody s sebou tu nese součinnost několika odborníků, zvláště podaří-li se jejich přirozeně osobité příspěvky v jednotlivých údobích pevnější kázní redakční a souhrnnými úvody nebo výtahy aspoň poněkud stmeliti v organický celek. Zajímavý pokus v tomto směru učinil známý francouzský propagátor syntetického hnutí *Henri Berr*, který velikou, soustavně seřazenou sbírku dějepisnou, označenou význačným heslem „L'évolution de l'humanité“ provází dodatkovými svazečky, stručněji shrnujícími hlavní výsledky a názory v rozličných skupinách hlavní série široce vyložené. Ve francouzském odborném světě z několika větších, na společné součinnosti kruhu odborníků spočívajících děl o dějinách světových nejvíce ohlasu ostatně našla dvacetisvazková příručka světových dějin „Peuples et civilisations“ nebo „Histoire générale“ vydávaná nakladatelstvím Presses Universitaires, z níž ovšem dosud jen menší část vyšla. Obě jsou bez ilustrací a spíše odbornického přístřihu, s bohatým aparátem bibliografickým, podobně jako o starší tradici opřené anglické rozsáhlé příručky dějin starých, středověkých a moderních, vydávané univerzitním nakladatelstvím v Cambridgi. V německém prostředí novějších let, po velikém jeho převratu národním k širšímu kruhu čtenářstva obráceným dílem souhrnným jest zejména K. A. Müllerem a P. R. Rohdenem redigovaná „Knaurs Weltgeschichte“. Zvláště pozoruhodným podnikem se tu však stala desítisvazková „Propyläen-Weltgeschichte“, předstihující jednak bohatstvím obrázkových dokladů a příloh všechny podobné náběhy předchozí, ale zároveň vyznačená snahou po plastickém stmelení látky, třebaš rozličnými autory v jednotlivých svazcích vylíčené, pomocí úvodů hlavního redaktora, známého kulturního historika Waltera Goetze. Dílo to, které má býti v nejbližší době ve vhodné úpravě přizpůsobeno změněným podmínkám dneška, posloužilo za vzor i českému dílu, melantrišským *Dějínám lidstva od pravěku k dnešku*, které při tom ovšem zachovávají svou osobitost, danou především tím, že vznikají veskrze prací českých, nebo aspoň u nás zdomácnělých slovanských badatelů.

2. NEJSTARŠÍ VÝBOJE KULTURNÍ A SVĚTLA HELADY

Vystihnouti v hutné zkratce podstatu raných počátků lidské kultury a stmeliti jejich rozličné složky v poněkud ústrojný celek jest úkol velmi svízelný, a snad i nespílitelný. Setkávát se tu v širokém rámci látka příliš různotvará. Především před vlastní dějiny bylo nutno vsunouti mnoho z toho, co je jako nutný předpoklad předcházel, a tu dospíváme především ke skutečnosti, že tato předhra objímá časová údobí mnohokrát delší než vlastní drama lidských dějin, jak jsme je zvykli chápat. U porovnání s celkem vývoje člověka jakožto vrcholného zjevu tvorstva jak v jeho tělesné podstatě, tak i v prvních základech kulturního bytí jest doba ryze historická úsekem velmi krátkým. Neboť skutečný dějepis může pásmo své činnosti rozvinouti teprve tam, kde sled událostí byl aspoň v jakési souvislosti od souvěkovců písmem zachycen. A to nám dává celkem dobu objímající sotva pět tisíciletí mezi dneškem a počátky nejstarších písemných památek egyptských nebo sumerských. O kolikrát delší jsou však toho časy předchozí, kdy vývojem, jehož stupně nám jsou jen v nejtemnějších náznacích známy, v řádu primátů vzniká *homo sapiens* jako zjev zejména svými duševními silami zcela odlišný od ostatního tvorstva!

Středověký kronikář měl tuto věc prostě vyřízenou jediným tvůrčím aktem Hospodinovým, na který mohly ihned navazovati genealogické řetězce, vedoucí přímo až k nepochybně historickým osobám a událostem. Novodobá *antropologie* předkládá nám na místo toho své odhady dlouhých statisíců let jakožto jeviště tajemného zrodu člověka, ve kterém naše přirozenost již sebe sama poznává. Přitom však dovede věda ta jen na několika málo šťastných bodech opravdu odhaliti temnou roušku kryjící nejen tento základní proces vývojový, nýbrž i stero záhad jiných, například tam, kde jde o způsob, jakým vznikala – neznámo zda z jediného společného kořene, či z několikeré, na sobě nezávislé kolébky – rozličná *plemena lidská*, která nadto před nás hned od počátku předstupují nikoliv ve své původní, nýbrž v mnohonásob zkřížené podobě. Než

Zatím došlo i na východě evropském k veliké změně. Stabilizace tří velmocí, Rakouska, Pruska a Ruska, krvavě zjištěná válkou sedmiletou, zesílila jen ještě více hippokratické rysy obou mocí v jejich sousedství, jež v novodobém závodění o vzrůst skutečné moci státní nepostačily, *Polska* i *Turecka*. Polsko se teprve nyní jeví dokonale křehkou nádobou, mezi železnými hrnci na drkotavém voze evropské politiky nutnému úrazu vydanou, přes všechny zoufalé, opožděné pokusy o dohnání zameškaného ušlechtilou národní reformou. Diplomacie, která jest ryzím výrazem mechanického názoru na stát, ještě nikterak nedotčeného úctou před živou bytností národních těles a jejíž neúctu k tradičním právům slabšího jen ještě zostřilo osvícenské opovržení se státem tak nedokonale vypravené aparatury vojenské i úřední, jako byla sešlá Rzec pospolita, okrájela někdejší velmoc polsko-litevskou s cynismem, proti němuž právem se vzpouzel přirozený cit zkušené panovnice vídeňské, ale který dobře se snášel se střízlivým racionalismem mladší generace osvícenské.

Turecká otázka, v níž křížící se zájmy ruské i rakouské chvílemi se prudce jitrily, vzápětí však nalézaly společnou stezku výboje, nebyla tak rychle zdolána převahou mocnějších sousedů, ježto tu žárlivá ostrážitost pruská nalezla v Anglii i Francii vydatnější oporu, která způsobila, že chystané dělení říše sultánovy, o sobě poněkud odolnější než Polsko, bylo nutno jako mnohem složitější problém evropské rovnováhy odsunouti do další budoucnosti. Stalo se tak tím spíše, ježto současný nezdar velikých reformních náběhů Josefa II. a soumračný jeho konec byl provázen nejen hlučným hnutím revolučním v Belgii a Uhrách, nýbrž že zároveň ústupem dvorského režimu ve Francii před hnutím rázu rovněž prudce revolučního na západě vznikala nový problém, zraky zájmu států k sobě mocně poutající. „Bronzová skála“ novodobého absolutismu nebyla osvícenskými hesly a náběhy tedy nikterak upevněna, nýbrž rozkolísala se živelnými záchvěvy, k nimž americká, belgická a uherská revoluce byly jen lehkými předzvuky.

8. NOVÉ PROUDY A SÍLA TRADICE

Údobí více než šedesáti let od pádu starého režimu ve Francii až k vzniku druhého císařství napoleonského má význačné rysy zejména v tuhých ústavních zápasech o zcela nový sloh veřejného života, při nichž vrcholné okamžiky přinášejí prudké výbuchy revoluční. Sociologickému badání poskytlo proto právě toto údobí nejvýznačnější látku k pokusům o přesné vystižení bytostných rysů revolucí vůbec jako společenského zjevu obecné platnosti se stanovením jakési zákonitosti v dynamice jejich obvyklého průběhu. Skutečné revoluce, i když je naplní ideově hlubších motivů odlišíme od pouhých násilných převratů ve službě osobních cílů nebo od revolt vzniklých z málo uvědomělého vzdoru nižších vrstev proti zlému útisku a zvlůl panujících, jsou ovšem skoro tak staré jako lidská zkušenost. Zná je již biblická zkazka o vzpouře padlých andělů proti božské moci a ukazují i ve vývoji tak obmezeného kruhu, jako jest společenstvo křesťanských států evropských, tvářnost velmi rozmanitou. Vystihl to již tvrdý odpůrce revolučního ducha francouzského, Bismarck, když napsal ve svých „Myšlenkách a vzpomínkách“ výrazně: „Idea revoluce jest mnohem starší než věk Bonapartův a má mnohem širší základnu než Francii. Chceme-li jí vskutku přiznati pozemský původ, bylo by jej spíše než ve Francii hledati v Anglii, ne-li již mnohem dříve v německé oblasti nebo v Římě, podle toho, shledáme-li jejím původcem nadměrné přepětí reformačního hnutí, či římské církevnictví a zavedení římského práva do germánského světa“.⁷⁴

Veliký státník vidí tu správně v dějinné minulosti svého národa první veliký výbuch opravdu revolučního rázu v bouřlivém zrodu panství římské kurie nad západní církví z hesel clunyských a gre-

⁷⁴ Otto von Bismarck, *Gesammelte Werke*, Band 15: *Erinnerung und Gedanke*. Kritische Neuausgabe auf Grund des gesamten schriftlichen Nachlasses, hrsg. von G. Ritter in Gemeinschaft mit R. Stadelmann, Berlin 1932, s. 122.

goriánských za jitrivého boje hirsauských mnichů i milánské patarie v 11. věku proti simonii a dosavadnímu těsnému spěti církevní i světské vlády pod vrchní mocí císaře a jiných korunovaných hlav. Od těchto bojů zažila pak Evropa tolik rozličných převratů, které smíme právem hodnotiti jako revoluční; v jejich řadě lze však zjistiti dvojí, od sebe bytostně rozličnou skupinu, aspoň pokud jde o hlavní motivaci a ideové ospravedlnění násilného se vzepření proti dotavadním platným řádům a vrchnostem. Dlouho se totiž dalo toto zdůvodnění odboje jaksi *retrospektivně*; hledal se jím návrat k někdejší, zdánlivě lepší a spravedlnější formě bytí, takže tu šlo o „reformaci“ stavu na scestí uvázlého. A toto hledisko neplatilo jen při hnutích náboženského rázu, dovolávajících se, v čele s viklífskou a husitskou revolucí, božských příkazů evangelia a vzorného stavu staré církve apoštolské. Stejně návraty k domněle správnému východisku – renesanční Vlaši tomu říkali „*tornar a segno*“⁷⁵ – znaly také revoluce, jež pomáhaly vytvářeti stavovskou společnost pozdějšího středověku s jejími svobodami a činným podílem na veřejném životě, ať šlo o emancipaci duchovenstva s jeho kanonickým právem, či o vytváření zemských obcí šlechtických se zárukami, jako byla „Magna charta libertatum“ a rozličné jiné podobné svody stavovských práv. Vše to se dalo takřka vždy s odůvodněním, že odbojníci hájí jen „*dobré staré právo*“, zasuté zvůli panovníkovou a jeho špatných rádců. Tento ráz měly ještě známé „*Petitions of Rights*“, vzniklé za revolučního zápasu anglické parlamentní opozice se Stuarty, takže na samém sklonku 18. věku mohl *Edmund Burke* tvrditi, že revolučním živlem tu byla vskutku koruna se svými absolutistickými choutkami, kdežto její protivníci prý zdvihli zbraň jen na obranu právního řádu, posvěceného odvěkou tradicí.

Vskutku kryly se retrospektivním heslem „starého dobrého práva“ téměř vždy zcela nové požadavky, vytvořené postupným vývojem společenského řádu a dalšímu vývoji cestu rovnající. Veliká revoluce anglická v polovici 17. století to také již dosti otevřeně přiznávala zejména v radikálním programu levellerské „*Úmluvy lidu*“, ale skutečně padá maska zpětných výhledů do domněle ideální dávné minulosti jako normy pro přítomnost i budoucí řád teprve

⁷⁵ *tornar a segno* (italsky): přeneseně ve významu vrátit se k počátkům.

s *osvícenstvím* 18. věku a jeho přesvědčením, že nikoliv šerá tradice sebesvatějšího přídechu, nýbrž autonomní síla rozumu, setřásajícího všechny vázanosti a řízeného logikou pravé účelnosti, jest s to, aby vytkla veřejnému životu pravé cíle. A k nim se má člověk bráti i přes největší překážky nahromaděné zvykem, pověrou i zistnou vypočítavostí mocných jednotlivců. *Pokrok*, hledíce kupředu a nikoliv nazpět k ztracenému zlatému pravěku, se tu stává všemocným heslem a klíčem k lepší budoucnosti a zbarvuje pak výrazně také vše, co se jako revoluce zapisuje do veliké knihy dějin. Mluvívá se při úvahách o tehdejší době ovšem také o *revolucích shora*, prováděných často proti vůli poddaných osvícenými vladaři, nebo o *revoluci průmyslové*, která se v 18. věku začala novou výrobní technikou a zesíleným nástupem kapitalismu. Ale zde se slovo revoluce klade jen v přeneseném smyslu, spíše jako podobenství, neboť zjevům těm, ve vývoji ovšem velmi důležitým, chybí opravdu ona hlozmozná výbušnost a vypínavá moc vzdorného úsilí, která jinak tvoří zajisté podstatný rys pojmu revoluce v jeho ryzím vyhranění.

Momenty ty nechyběly nikterak v odboji, který vedl k vytvoření *Spojených států amerických* přerváním svazků, jež je pojily k mateřské zemi britské. V ústavním díle za tohoto zápasu vyrostlém, zejména ve virginské formulaci *občanských práv z roku 1776*, hlásí se zjevně osvícenská víra v pokrok a svobodnou podstatu lidství pouty tradice nezatíženého. Ale v jiných motivech právního zdůvodnění amerického odboje se přece setkáváme znova a znova s ryze retrospektivním dovoláváním se historických práv na spolurozhodování při zdanění a v jiných svobodách, které Brit s sebou přinesl ze staré vlasti i do Nového světa, takže tato dějinně tak závažná revoluce zosobňuje jaksi přechodný typ k revolucím podstatně nové slohovosti, který opravdu vítězí až *Velikou revolucí francouzskou* roku 1789.

Zde se poprvé vyhraňuje revoluční převrat důsledně antihistoricky v hledání ústavy, jež by vyhovovala vědecky a rozumově uchopenému ideálu státu veskrze spravedlivého a účelného, jakého lidstvo předtím nikdy nedosáhlo, a to i za cenu zboření všeho odvěkého odkazu minulých pokolení, jen aby bylo místo pro novostavbu a volná dráha budoucím pokrokům. Dříve byly tu *rozličné svobody*, určitými dějinnými motivy zdůvodněné výsady stavovských skupin, které sváděly mnohdy dlouhé boje za tuto emanci-

pací od nepohodlného tlaku a zvěle; nyní vystupuje však *svoboda*, májíc po boku *rovnost* a *bratrství*, jako zásadní, k všemu lidstvu se obracející požadavek tak silný, že dosahuje účinné perzonifikace a takřka zbožnění v duchu zásadní potřeby člověka měniti v mýtus to, v co nejhoroucněji věří. Volání po zásadně nové „*konstituci království*“ vyšlo i ve Francii v 18. věku sice z ryze historických skutečností, jako byla především finanční tíseň bourbonské monarchie, kterážto monarchie, ač byla ohniskem osvícenské ideologie, nedovedla provésti nutné úpravy státní správy v duchu osvíceného absolutismu. Zřejmá nesrovnalost mezi vzrostlým bohatstvím i kulturní vyspělostí měšťanstva a jeho podružným postavením v stavovské stupnici barokově složitého „*starého řádu*“ vytvořila rovněž typickou „kulturní mezeru“ k účinnému nasazení revolučního klínu, který do vědomí souvěkoviců proto tím snáze mohla vbíjeti *filozofická propaganda* nutných změn v společenském a právním řádu. Jakmile se pak pod tíhou těchto dějinných skutečností přestárlá, ale v mnohých svých člancích důsledně nedobudovaná stavba „*ancien régime*“ zakolísala, jala se ideologická hesla pokroku, svobody i rovnosti a účelněji seřízené správy státní prolamovati její tradiční základy způsobem mnohem důslednějším, než dovedla kterákoliv jiná revoluce, hledající své cíle v idealizovaném obraze dávné minulosti a jejího „dobrého práva“. Záměrným úsilím národního shromáždění ústavodárného vzniká roku 1789 zcela *nová Francie*, jež již nezná stavovských předělů a svobod privilegované menšiny, nýbrž jen obecnou svobodu za rovného práva všech, Francie, kde stroze přímočaré, jen podle vodních toků a hor označené departementy jsou stejně výrazem novodobého ducha, školeného matematikou a přírodní vědou, jako jsou úmyslným protikladem historické barvitosti starých provincií. Novému pojetí řízně unifikované státní moci ustupují pak nejen přežitě feudální nároky, patrimonijní justice a cechovní zvyklosti místní, nýbrž i veškeren řád *univerzální církve*, podrobovaný jak nárokům jednotné a v sobě uzavřené státní svrchovanosti, tak racionalistické náladě ducha rozběhlého za denním světlem rozumu a odmítajícího veškeré mystické šero středověkého náboženského odkazu.

Za těchto předpokladů zhroutily se bezmocně i veškeré pokusy o kompromis nového revolučního chtění s dědictvím minulosti,

zosobněným zejména v monarchickém řádu, tím spíše, že království *Ludvíka XVI.* hledalo záchranu svých práv v příliš těsném svazku s privilegovanou vrstvou šlechty a kléru, ač právě s nimi ještě nedávno mělo tak svízelné spory a jejich odpor proti důrazné reformě královských financí uvedl vlastně v osudný pohyb balvan revoluce. Proto padá s nimi posléze i samo království a odplavuje je proud, který z odkazu dávné minulosti si dovedl spolu s kultem domněle všelidské antické krásy a jednoduchosti zachovati jen ideál *republikánské demokracie* jako protiklad proti církevnicky stavovské, barokové monarchii.

Záhy se ovšem ukázaly veliké obtíže harmonického vzájemného sladění hledisek občanské svobody a rovnosti, když zejména *vítězné měšťanstvo*, opřené o majetkový a vzdělanostní cenzus, proti mase chudého lidu si přičítá vrchprávi v činném životě veřejném, a národní nížina nalézá naopak ohnivě obhájce v přesvědčených stoupenkách hlediska, ideologicky zvláště Rousseauem podepřeného, že lid sám si může a má vládnouti přímo a v celé své početnosti, nikoliv jen reprezentativní selekcí bohatých a vzdělaných jedinců. Spolu s republikánskou formou vládní vítězí tento směr posléze roku 1792, ovšem za cenu rozvinutí *občanského boje*, v němž heslo obecné rovnosti nabývá tvrdé převahy nad požadavkem individuální svobody způsobem, stupňujícím se namnoze v skutečný teror. *Teror* ten dosahoval pak tím větší důraznosti, čím ohroženějším se jevilo veškeré dílo republikánské revoluce zvenčí nepřátelstvím, které mu vypověděla většina sousedů.

Zprvu se sice zdálo, že se nový sloh veřejného života, který ve Francii vytvořila vlna revoluční, také po ostatní Evropě rozleje podobně jako kdysi ve středověku gotická slohovost a scholastická technika nebo v nové době vrcholný absolutismus *Ludvíka XIV.* se svou barokovou magnificencí i militaristickobyrokratickým ústrojem a dozvukem rokokových půvabů i osvícenské filozofie. Ale zřejmě disharmonický vývoj revolučního varu ve Francii, provázený nesmyslným proléváním krve ve službách strohých hesel zásadních i zběsilé ctižádnosti jednotlivých povýšenců, ochromil tentokráte v zárodku rozlet francouzských podnětů po Evropě a usnadnil mobilizaci *monarchických sil* proti revolučním podnětům tím spíše, ježto došlo k jejich příliš zjevnému spojení s výbojnými, *imperialistickými sklony francouzskými*.

Již Kapetovská monarchie ohrožovala opětovně rovnováhu mocí, jež se v křesťanské Evropě vytvářela po nezdaru univerzalistických náběhů středověkého císařství římského. Poprvé hned na počátku 14. věku za Filipa IV. Sličného a souběžného rozpětí anjouovské moci do jižní i východní Evropy; později, když Richelieuem utužená bourbounská monarchie za Ludvíka XIV. spojovala s touhou po dosažení „přirozených“ hranic rýnsko-alpských a s útokem na španělské dědictví nárok na skutečnou hegemonii v celém křesťanstvu. A dozvuky těchto sklonů zažila Evropa ještě v 18. věku za války o otcovské dědictví Marie Terezie. Nyní sáhla však po tomto odkazu královského imperialismu také *jakobínská demokracie*, ovšem s líbivým heslem boje proti tyranům, a bylo přirozeno, že se setkala s tuhým odporem i těch panovníků, kteří zpočátku nebyli příliš ochotni k zásadnímu zápasu s revoluční vlnou, doufající, že sama přinese zeslabení mocenského potenciálu Francie. Ale ukázalo se, že revoluce jej opravdu spíše zesílila vtažením širokých lidových vrstev do služeb státního zájmu heslem národní služby a velikosti a republikánská Francie udržela se pak i proti nárazům mocné *koalice monarchické*.

Únava z vleklého boje a napětí vedla v republice ovšem, jakmile vrchol zevní i vnitřní krize byl překročen, k zlomení krajního teroru demokratických hesel a k obnovení převahy zámožných nad chudými v *direktoriu*; vynesla však zároveň do popředí vojenský živel, který osobou velikého korsického dobyvatele na sebe strhl ve Francii vládu podobně, jako již v renesanční Itálii to učinil ne jeden úspěšný kondotiér. *Napoleonovo císařství* znamenalo pak v mnohém pokus o kompromis s monarchickou minulostí, ať šlo o konkordát s římskou církví, obnovení šlechty a dvorských řádů či o tolik jiných význačných rysů, vyvrcholených posléze sňatkovým spojením samého císaře s dynastickou pýchou habsburskou. Jevilo se zároveň v ledačems i dozvukem osvícenského absolutismu 18. věku, z jehož racionalistických základů vyrůstal Napoleonův „code civil“ i strohé úsilí o všemocnou, přesně učeněnou *správu byrokratickou a policejní*. Také merkantilistickou politikou hospodářskou řadilo se napoleonské císařství k odkazu minulosti, ale zároveň působilo v něm přece dále silné dědictví ryzí revolučnosti v zásadním přiznání, že veškerá státní stavba stojí na vůli lidu, jež se *plebiscitem* vyslovila pro císařství s jeho zákonodárným strojem

a dala mu tak právní základnu. Revolučním zůstávalo i hledisko, že *rovné právo* obepíná veškeré občanstvo, přímo dotčené jednotnou vládní mocí, neroztříštěnou na zvláštní právní kruhy stavovské.

Toto egaliterní císařství bylo v praxi ovšem především *vojenskou despotií* s bytostným sklonem k dobytčivosti, která neznala hranic než vidinu univerzální hegemonie a jako dědička rozličných předchozích imperialistických náběhů se srážela živelně s hlediskem rovnováhy, jak ji bylo 18. století posléze vyhranilo ve *velmocenskou pentarchii*, v níž nové velmoci Rusko a Prusko vstoupily po bok staršímu soupeřství Anglie, Francie a habsburské monarchie. Se svými imperialistickými nároky a sklony Bonaparte se tu nejevil jen pokračovatelem jakobínských výpadů a velmocenského rozpětí Ludvíka XIV., nýbrž jeho italskou krev přitahoval podvědomě lesk antického Říma, odkud bral orly pro legie své gardy a chladnou pompu *klasicizujícího empiru* i herecké gesto spolu s dokonalým přezíráním všeho, co kořenilo v křesťanském středověku, zejména tradičních hranic a z organické síly dějinné vyrostlých útvarů státních. Syn revoluce a zároveň odchovanec jejích racionalistických sklonů krájel vítězným mečem Evropu v nové, staletou barvivost a drobnou místní mozaiku uměle zjednodušující úseky vládní moci, postavené do stínu jeho „*velikého císařství*“, jež zabíralo takřka vsecek západ i střed evropský, přinášeje zároveň rozličným krajům i nový řád občanského práva podobně, jako to kdysi činil vítězný Řím ve svých provinciích. Bylo to nejvyšší vypětí hlediska jednotné úpravy moci nad křesťanským světem, jež od doby Karla Velikého tolikráte bylo ztroskotalo a vždy se zase hlásilo s novou zbraní a novým nositelem. Také tentokrát mu bylo však souzeno, aby ztroskotalo o odpor, kořenící v několika střediscích původu velmi osobitého, který však vyrostlá nenávisť jak proti francouzské hegemonii, tak proti revolučnímu duchu v ní zosobněnému posléze svedla do jediného mocného řečiště koaličního.

Nejdůslednější a takřka nikdy nepolevující složkou tohoto odporu byla Anglie. V tomto kraji, kde nejen platný ústavní řád byl plodem opětovných rušných odbojů proti absolutistickým snahám koruny a kde jak osobité ustrojení venkova, tak zrychlený rozvoj průmyslu ukazovaly rovněž mnohé revoluční rysy, nalezl sice pád francouzského „starého režimu“ zpočátku dosti příznivý ohlas.

Zdalo se dokonce, že tu zesílí značně tlak opozice, volající i v ostrovní říši po ústavních změnách ve směru hlubšího zlidovění s hesly, jako byl již roku 1776 vyslovený požadavek obecného volebního práva do sněmovny nebo agrární a socialistické podněty *Tomáše Paina* nebo *W. Godwina*. Ale věc se rychle obrátila, jakmile bylo zjevno, že revoluce nezeslabilo rozpínavost Francie, nýbrž jí dala nové mocenské podněty a prostředky. Rychle se tu hlásí staré soupeřství, které vedlo Francii a Anglii v 17. a 18. věku k tolika srážkám na souši, moři i v zámoří, a oživuje zároveň stará snaha britská nedopustit, aby kterákoliv moc na evropské pevnině nabyla převahy a porušila pro Brity výhodnou „*ballance of power*“. Nadto se toto nepřítelství opřelo i o obecná hesla, vyvěrající nejen z obavy vládnoucích vrstev anglických před nákazou revolučních zmatků, nýbrž z hlubších hledisek ideových. Již roku 1790 píše *Edmund Burke* své slavné „*Reflections on the French revolution*“, knihu plnou správných předpovědí a pronikavé síly, která pak i mimo Anglii tak mocně působila k zásadnímu odsouzení francouzské revoluce.

Burke jí tu vytýká zejména uměle mechanický ráz, kterým v ústavních experimentech s přeceněním rozumové soudnosti jednotlivců činí pomocí domnělé společenské smlouvy z lidských atomů sypké stavivo pro budovu vševládného státu, bez zřetele k tradici a jejím hodnotám. Proti tomuto abstraktnímu mechanismu revoluční ústavy staví Burke britské státní společenstvo jako živý organizmus, svérázně košatý strom, který vyrostl z určitých národních potřeb a jest pevně zakořeněn v dávné minulosti; mezi jedincem a státem stojí tu *společnost* se svými rozličnými tvárnými možnostmi, v níž svoboda není odtažitým pojmem a pouhým lesklým heslem, odvanutým vzápětí tyranskou mocí státní svrchovanosti, nýbrž souhrnem zcela určitých svobod, sladěných vezdejšími potřebami i iracionálními motivy křesťanského cítění.

Této ideologické zbraně chopil se konzervativní tábor toryů tím ochotněji, čím důraznějším se stával proti revoluční a napoleonské Francii postoj britské politiky, vedené muži osobní váhy, jako byl *William Pitt*; ale ani pokrokovější tábor whigů neunikal kouzlu vývodů, v nichž bylo tolik správných postřehů a které zesiloval vzrostlý vliv romantického zkrášlení dávné minulosti a volné přírody, působivý jak v historických románech *Waltera Scotta*, tak ve ver-

ších tzv. *jezerní školy básnické*.⁷⁶ Byl tu však ještě jiný výrazný protiklad mezi anglickým a francouzským prostředím. Kdežto ve Francii šlechta v těsném spěti s korunou stanula v živelném boji s měšťanstvem, ať již sešikovaným pod svobodomyšlnými či demokratickými hesly, ukazoval předchozí vývoj anglické ústavnosti účinnou spolupráci zbohatlého měšťanstva se šlechtou proti koruně; váha anglického parlamentu ve veřejném životě a všecek její ráz byly podmíněny tímto o nemovitě i movité bohatství opřeným spojenectvím šlechty a vedoucího měšťanstva, které jako držitelé rozhodující moci ve společnosti i ve státu s přirozenou obavou hleděly na zašlehování lidovládných hesel z Francie nejen do Anglie samé, nýbrž i do neklidného *Irska*. Proti tomuto příboji vztyčuje se tedy ve své podstatě *plutokraticko-aristokratická ústava britská*, jak ji ve svých právních komentářích v polovici 18. století zachytil *Blackstone* a s přezíráním jejích sociálních tvrdostí a zatuchlých koutů pro pevninné čtenáře výrazně zkrášlil *Montesquieu*, jako vrchol dokonalosti, a vládnoucí torystický směr proměnil ji pak v baštu zjevně konzervativního tradicionalismu proti revolučnímu kvasu.

Britům sloužil tak jejich historicky zakotvený stát jako silná pevnost proti francouzskému rozpětí, tímto kvasem zesílenému. Toho nebylo v *Německu*. Tam se sesula zvětšela a vratká stavba „svatě římské říše“ nárazem revolučních sil, spjatých v útočný šik výbojným imperialismem Bonapartovým tak, že roku 1806 mizí z dějin staré císařství a z tříště větších i drobných, kdysi říšských útvarů vytváří drsná ruka cizího dobyvatele zcela mozaiku, spojujíc narmnoze někdejší duchovní knížectví a miniaturní území ve větší celky, ale oklešťujíc zároveň tvrdě *Prusko*, jediný převážně německý stát, který se vyšinul k velmocenské platnosti, a tlačujíc jej na moc druhého řádu; ostatním německým státečkům dostává se pod francouzským protektorátem společného svorníku v *rynském spolku*, sloužícím zjevně spíše cizímu než jejich vlastnímu zájmu.

Proti této trpné úloze, kterou německý živel těžce doplácel na důsledky svého dějinného vývoje, nedospělého k jednotné státní vyhraněnosti, stála v působivém protikladu podivuhodná výše, kte-

⁷⁶ *jezerní škola*: název první generace anglických romantických básníků, kteří žili a zčásti i společně tvořili v jezerní oblasti Cumberlandu (W. Wordsworth, S. T. Coleridge, R. Southey).

rou živel ten na *kulturním poli* právě dosahoval a která nemohla proto nárazy revolučního příboje francouzského přijmouti bez mnohem rozhodnějšího odporu, než jaký mu kladla v cestu nedostatečná odolnost společných státních tradic a státního ústrojí německého. Ve velikém zápase souvěkých duchovních proudů evropských, který bývá zpravidla shrnován hesly osvícenského racionalismu a romantického, spíše iracionálního varu, prokrestilo si německé duchové úsilí rozličné, zcela svérázné stezky. V *novohumanistickém klasicismu* našla nejen německá básnická tvořivost, vykyplá v bouřlivém údobí tzv. Sturm und Drang⁷⁷ a zároveň prozářená ostrým světlem lessingovského kriticismu, v době *Schillera* a *Goetha* vzácnou rovnováhu k výkonům opravdu vrcholným. Přinesla také harmonické vyhranění *osobnosti* vědomé svých vnitřních hodnot tím spíše, ježto zároveň filozofický idealismus *Kantův* zjistil s jasným vymezením skutečného dosahu rozumového poznání žádoucí základnu mravních příkazů, které jednotlivci dávaly pevný postoj nejen vůči vnitřním otázkám jeho duše, nýbrž zajišťovaly také lidské společnosti a státu zcela novou náplň etických citů, jimiž se svoboda teprve stávala hodnotou myšlenkově plně zdůvodněnou a stát jako útvar moci a práva nabýval také mravní závaznosti. K autonomii rozumového poznání, již vytklo osvícenství, přistupuje tak *autonomie mravního bytí jednotlivce i společnosti*, jež staví zvláště státní řád před zcela nové úkoly a do nového světla. I na náboženském poli dovedl pod tímto hlediskem *Schleiermacher* přeladit evangelické cítění do nové, vroucnější tóniny svobodné niternosti. Německý romantismus nevyzníval pak jen v dráždivé senzibilitě osobní, která na klasického ducha Goethova působila přídechem nezdraví; rozezvučel plněji také citové struny *vlastenecké vnímavosti* ve chvíli, kdy všelidská dějinná filozofie *Herderova* stejně jako jeho „*Stimmen der Völker in Liedern*“⁷⁸ našla cestu k no-

⁷⁷ *Sturm und Drang* (německy): Bouře a vzdor; literárně ideologické hnutí v Německu poslední třetiny 18. století. Hlásalo boj proti tyranii a konvencím, požadovalo přirozený společenský řád, vyzdvihovalo cit, fantazii, génia a umění lidu. Mezi představiteli bývají řazeni J. G. Herder, J. W. Goethe, F. Schiller, J. M. Lenz, F. M. Klinger.

⁷⁸ Dílo *Stimmen der Völker in Liedern* Johanna Gottfrieda Herdera bylo vydáno v roce 1807. Jedná se o posmrtné vydání sbírky *Volkslieder* (dva svazky 1778–1779), které vyšlo rozhodnutím vydavatele s pozměněným názvem.

vému hodnocení *národního ducha* jako základny zázračné tvořivosti lidové, z níž vyrůstá v podivuhodné osobitosti umění, právo, mrav a veškerá bytost národní. A také zde spolupůsobí idealistická filozofie a novohumanistické pojetí vyhraněné osobnosti k tomu, že se prohlubuje i *pojetí národa* pochopením jeho individuality i mravním motivem jeho osobitého poslání v lidstvu.

Tato úžasná úroda německého ducha zrála však za plného souzvuku s všelidskými hesly, jimž se vyspělý národ jevil přirozenou složkou obecného celku člověčenstva a jeho kultura především stupněm k vyšším společným metám. Proto nalézaly první údery revolučního ruchu francouzského také na východ od Rýna radostné uvítání jako červánky lepších dnů lidstva, a i po těžkém zklamání z toho, co následovalo, dovedl roku 1795 Kant spřádati své náboženské úvahy o věčném míru, a ostrá kritika francouzské revoluce, jak ji v Anglii Burke pronášel, našla zatím v Německu plnou ozvěnu jen u jednotlivých publicistů, jako byl *Fridrich Gentz*, ač její citový i myšlenkový postoj v tak mnohém souhlasil se základem německého uvažování o podstatě národního ducha a jeho osobité tvořivosti živého organismu. Teprve brutální tlak napoleonského režimu probudil v německém prostředí prudké vzplanutí odporu pod praporem nového vlasteneckého uvědomění, které se obrací od kosmopolitického snění k výraznému hodnocení vlastní *germánské osobitosti* jako protikladu románského racionalismu, a staví zároveň proti jeho mechanické utilitaritě mravní příkazy větší niternosti a zbožně křesťanského ducha.

Mužové jako *Fichte* a *Wilhelm von Humboldt*, kteří ještě nedávno byli zabaveni těžkými metafyzickými úvahami o podstatě všelidské duchovní svobody, stávají se zvučnými hlasateli tohoto žhavého vlastenectví, které činí nové uvědomění mnohem bytostnějším závazkem každého člena národního společenstva, než bylo dosavadní, místně zbarvené a k poměrně úzkým kruhům územním přísáté vlastenectví staršího typu. Hnutí to, které vedle ryze duchové stránky hledá v *Jahnově turnérství* cestu i k povznesení plemenné tělesnosti, probouzí zejména mladé pokolení k nadšeným obětem za zvuku nové, mužným postojem a svěžestí německého kroje naplněné písně Arndtovy nebo Uhlandovy; ale staví zároveň německé prostředí před dosud netušené problémy žádoucí nové úpravy veřejného řádu. Neboť nesnaží se jen v zdeptaném státu pruském pod

vedením mužů, jako byl svobodný *pán Stein*, vzpružití odkaz Fridricha Velikého zcela novým úsilím reformním hluboké mravní opravdovosti, která chce také nižší vrstvy povznést k občanské součinnosti, nýbrž probouzí i touhu po tom, aby se německví již neobmezovali na pouhý úkol a postavení kulturního národa, nýbrž změnilo se v pevnější *státní svazek všech svých příslušníků*, který by se mohl vůči jiným národům a státům jako celek účinně brániti a postaviti.

Podobné probuzení hlubšího nacionalismu, naplňujícího národní celek novou touhou po skutečném společenství osudu nejen v kulturním, nýbrž i politickém směru, poznal tehdy ostatně i *vlašský národ*, který dosud, podobně jako Němci, zůstával ve svém roztržitém na drobné státečky pouze jazykovým společenstvím, a byl proto namnoze v dějinném vlnění evropském odsouzen k trpné úloze pouhého jeviště pro zápasy vojensky silnějších sousedů. Také tu pomáhal francouzský imperialismus, podobně jako v Německu, tvrdými zásahy přes Alpy probouzet vlastní reakci, ač duchová povahová příbuznost románská tu byla mnohem schůdnějším mostem k pronikání nových francouzských řádů a revolučních hledisek do vlašského ovzduší, jemuž napoleonský režim s účinným jménem „*italského království*“ ostatně přinášel také v rozličných právněadministrativních institucích prostředek k překonání přestarlé mozaiky státní rozdrobenosti. Na mnohem tvrdší prostředí narazilo napoleonsko-revoluční rozpětí v jazykově rovněž příbuzném *španělsku*, kde síly staré tradice, jen dočasně zvířené, ale nepřekonané předchozími zášlehy osvícenského reformismu, se vzdorně vztyčily proti francouzské nadvládě a jejímu novotářskému duchu a staly se nejvýznamnějším úskalím Napoleonovým evropským plánům.

Tradicionalismus, ovšem mnohem méně pevný a jen na úzké, dynastické základně vytýčený, stavěl také *habsburskou monarchii* do dlouholetého protikladu a zápasu proti francouzské revoluci a napoleonské nadvládě. Chvilí se zdálo, že do Vídně působivě zašlehně i mladá síla německého národního uvědomění, ale po vrcholném zklamání roku 1809 setrval tu pánem pouhý *panovnícký oportunismus*, který se dovedl smířiti i se sňatkovým svazkem s korsickým uzurpátorem, ale zůstával přitom tím povážlivější zálohou nebezpečnosti pro světovládné náběhy Napoleonovy, ježto tu pružná státnická obratnost *Metternichova* účinně nahrazovala hlubší i ideo-

vou výzbroj a kalným diplomatickým zamlžením zakrývala možnost obratu na tu i onu stranu. A v pozadí se zdvíhala širá rozloha *ruské moci carské*, v níž se francouzský imperialismus setkával s prostředím, naplněným rovněž účinností starých univerzalistických hesel.

Byzantská tradice východního císařství zbarvila od 15. věku význačně postup carské moci, která se Petrem Velikým tak úspěšně vtiskla i do kruhu západních velmocí a získala v něm svým podílem na území kdysi polském i svými zásahy do velikých válek 18. věku právo opravdu všestranného účastenství na všech velikých evropských otázkách, aniž přitom ztratila svou východně eurasijskou osobitost. Tak bylo význačné, že roku 1806, když Prusko hodlalo z rukou Napoleonových přijmouti Hannoverko v náhradu za Bavorsku postoupené Anspašsko, anglický král protestoval proti tomu nejen u římského císaře Františka II., tehdy ještě hlavy říše, nýbrž dovolával se i ruského cara *Alexandra I.* jako „ručitele německého říšského řádu“. Tento car pochopoval pak více než kterýkoliv z jeho předchůdců svou moc jako úkol, kterým má platně přispěti k řádné úpravě všech lidských věcí nejen v rámci svých vlastních držav, nýbrž i pro obecný mír v celém širém kruhu křesťanské kultury. Byly sice chvíle, kdy se zdálo, jako by k tomu cíli chtěl spojit své úsilí s francouzským imperialismem Napoleonovým, a z hlediska veliké dějinné retrospektivy bylo zajisté chvílí vysoce dramatického napětí, když se v *Tylži*⁷⁹ nebo *Erfurtu* osobně setkali nositelé odvěkého odkazu západního i východního císařství, navzájem tak různí ve své jižní a severské výraznosti. Ale to byly jen občasné epizody, které nemohly natrvalo otrásti Alexandrovým odporem proti korsickému dědici jakobínské revoluce, kterou car z hloubi duše odsuzoval, ač jinak nebyl ustrnulým nepřítelem změn v řádu veřejném, nýbrž dobře vědom toho, že lepší život kulturních národů lze zajistiti jen jeho včasným uvolněním, a nikoliv pouhou tíhou panovníckého absolutismu. Zápas s revolucí a jejím císařem vyrostl Alexandru I. posléze v *mystickou misi*, zbarvenou křesťanským cítěním, ovšem mnohem širšího a tolerantnějšího rázu, než byl mnišský fanatismus španělských protivníků napoleonského režimu, ale stejně naplněnou přesvědčením o tom, že jest nutno stůj co stůj

⁷⁹ *Tylže*: město Tilst (Sovetsk) na řece Němen (dnes Nemunas).

potřítí tuto apokalyptickou potvoru, lidstvo v krvi utápějící a zosobňující vzdornou setbu padlých andělů.

Spojenému úsilí těchto rozličných protivníků nemohl posléze odolati ani vojenský věhlas Napoleonův, ani populační síla Francie, ač byla tehdy nejlidnatějším státem evropským. Kolos „velikého císařství“ padl však namnoze také proto, že síly, které revoluce ve Francii zvrátila, zejména zlidovění národního sebevědomí, proti ní samé se obrátily nadšeným postavením se *vlasteneckého sebevědomí* jiných národů do služeb koalice. S vítězstvím u Lipska roku 1813 vzniká však otázka, co dáti na místo soustavy, která pod vrchní mocí Napoleonovou změnila podstatně takřka celou západní i střední Evropu a nyní se zhroutila. Byl tu možný prostý návrat k poměrům doby předrevoluční? Četné hlasy po něm opravdu volaly. Již v době usilovných náběhů osvícenského absolutismu, v době před velkým převratem francouzským, hlásila se v rozličných zemích mocná vlna *konzervativní opozice* proti novotářskému úsilí, zvržená zejména vedoucími vrstvami barokové Evropy, šlechtou a katolickou hierarchií, které hájily s tradičním řádem své výsady a svou moc i proti koruně a jejím egalitérním opravným snahám. Skutečnost, že revoluční náraz zahnal nyní i většinu dynastií do tohoto tábora, mění dosavadní tradicionalistickou opozici v *monarchický legitimismus*, jemuž se rychle dostává i ideového zakotvení zejména ze strany církevní, ve vývodech *De Maistreových* a *De Bonnardových*. V nich se opět vztyčuje *protireformační státověda* s výrazným zahrocením proti osvícenské důvěře v sílu individuálního rozumu a s novým důrazem na heteronomní závislost člověka na nadpřirozeném zjevení a příkazech, která jest zároveň příkrým protikladem proti Kantově pojetí mravní autonomie lidského ducha a společnosti. Proti deklaraci lidských práv, jak ji vyslovilo osvícenské 18. století, staví De Bonnard na počátku 19. věku deklaraci práva božského, a starý myšlenkový proud ten, kotvící přímo ve středověké scholastice a jehož posvátným heslem byla autorita a božské právo dynastické, osvěžil se nadto účinně zášlehy nové, *romantické duševnosti*, která z odporu proti suché přímočarosti osvícenského racionalismu idealizovala stejně středověké stavovství, jako novou víru v iracionální tvořivost národního ducha, pevně zakotvenou v šeré minulosti a podrobující jednotlivce tajuplnému působení sil plemenného celku, podobně jako je podrobovala cír-

kev společnému pokladu svých milostí. Všetečnost bádavého ducha individuálního měla tu ustupovati před silnějším kouzlem národního i církevního kolektivu.

Síly osvícenství, kotvící v autonomii rozumové úvahy a setřásající tak šeré stíny nauky o společném dědičném hříchu, ochromujícím vlastní mohoucnosti lidstva, nebyly však tímto reakčním proudem nikterak zlomeny; působily dále v evropském prostředí, ale nyní nikoliv již z výše osvícenských trůnu a paláců, nýbrž spíše *zdola*, ze širší základny *městské inteligence*, která ve francouzské revoluci svedla rozhodnou bitvu o vedoucí postavení v novém řádu státním i společenském se zvučnými požadavky obecné svobody a rovnosti. Ale zároveň hlásil se již i nástup širších vrstev národa *demokratickými hesly*, které nejen veškerou moc a jednotnou státní svrchovanost vyváděly z *vůle lidu*, nýbrž se mu snažily zajistiti i její přímé užívání. Ale také tyto liberální a demokratické síly, ač rozličně spoutány nejprve vítězstvím a pak porážkou napoleonské despotie, nalézaly oporu v duchovém proudění, spjatém s romantickými náladami, zejména v nově vyhraněném *nacionalismu*, který nyní i nejšířší, dříve k trpnému vegetování odsouzené vrstvy volal k účasti na národním uvědomění a bytí, a dával tím pojmu vlastenectví zcela novou náplň, než ji znala stavovsky rozčleněná minulost. Neboť její rozličné odvěké vázanosti, jako byl patrimoniální řád poddanský nebo tuhé závazky církevní nesnášenlivosti, nejeví se již jen tísnivými překážkami účelné státní, fiskálně populacionistické a vojenské politice, nýbrž stávají se nedůstojnými stíny *pravého národního společenstva*, které má proto právo užiti i revolučního vzdoru k jejich nápravě a naplnění své pravé bytosti. Jak osvícenský racionalismus, tak romantická, spíše iracionální duševnost zůstaly pak živými složkami ve vývoji 19. věku, navzájem rozličně se křížice a srážejíce, ale také doplňující. V obou hlásil se sklon užiti sil historické retrospektivy, u romantismu spíše citovým zhodnocením *tradice* a jejích utajených sil, u osvícenského dědictví spíše rozumovým vytčením *evolučních stupňů* ve vývoji lidstva i národů. Z toho i onoho zdroje čerpaly pak sílu i praktické politické směry, lidstvo kupředu i nazpět tlačící.

Oba proudy, *reakční* i *pokrokový*, křížily se přitom navzájem ve sterých odstínech a nevyhraněnostech, takže dlouho nebylo nikterak možno mluvit o dvou stranách nebo táborech politických

v pravém slova smyslu; ale bylo zjevno, že jejich zásadní protiklad bude důležitou osou dalšího dění v rozličných státech a národních skupinách evropských, v němž kvas revolučně osvícenského dědictví dále působil, i když zatím ošklivé stíny první revoluční vlny v paměti většiny souvěkovců měly převahu nad jejími jasnějšími stránkami. Ale byla tu i naléhavá otázka jiná, totiž, jaký bude *mo-censký sloh* této nové, ponapoleonské Evropy, její státní rozdělení a základní architektura.

Univerzalismus, opřený o převahu jediné mocnosti, utrpěl právě v napoleonském císařství zdrcující porážku; nebylo však radno zachovati aspoň v jiném způsobu výhody jednotného vedení a řádu? Nebylo tak možno na dlouhou dobu odvrátiti zhoubu válek a zároveň čeliti úspěšně i případným místním výbuchům revolučním? Zejména car Alexandr I. viděl své závazné poslání ve vytvoření takového řádu, v němž by však sílu meče, dosud nerozlučně spojenou s imperialistickými náběhy a tak osudně vyvrcholenou v napoleonské despotii, nahradil *křesťansky zbarvený pacifismus* svatého spolku všech států evropských, založeného na vzájemném bratrství jejich panujících hlav, skloněných v patriarchální laskavosti k svým poddaným. Tento vlídný postoj měl se pak osvědčovati i v opatrných, ale určitých ústupcích novým heslům ústavní součinnosti vzdělaných vrstev národních při správě věcí státních a zákonodárném díle, jimiž by se trvalost bezpečného míru i ve vnitřním životě státním zajistila v náladě ovanuté mystickým kouzlem náboženské sentimentality, které carova bytost od vrcholného boje s Napoleonem stále více podléhala a která v jeho duši jaksi vystřídala původní osvícenské sklony, aniž valně umenšila základní autoritativně osobitý postoj vládcův.

Tento nový univerzalismus „*svaté aliance*“ sliboval ovšem zároveň značný vzrůst váhy ruského vlivu a moci v celé Evropě; car, libující si v postoji Agamemnona protinapoleonské Iliady, byl by tak zachoval vedoucí místo jako oblažitel lidstva a tvůrce nového slohu jeho společného žití v trvale zaručeném společenstvu mírovém, aniž se přitom carská moc musila vzdáti možnosti dalšího rozpětí do širých prostor Blízkého i Dálného východu, stejně levantskou,⁸⁰

⁸⁰ *levantský*: Levanta, obecné označení zemí ve východním Středomoří (Sýrie, Libanon, Egypt, Kypr), úžeji jen Libanon a Sýrie.

jako pacifickou oblast zahrnujících a zašlehujících až na západní pobřeží Nového světa. Bylo proto přirozené, že tyto výhledy se jevily velmi povážlivými zvláště *Anglii*, jejíž postup zejména v Asii tím mohl trpěti, stejně jako se proti poručenskému postoji cara, vlastního tvůrce obecného míru, stavěla samozřejmě stará britská snaha o zachování velmocenské rovnováhy na evropské pevnině, ať její ohrožení přicházelo z té či oné strany a měla sebenevinnější přídech a zástěrku. Než také starý souběžník Ruska v polské a balkánské oblasti, *habsburská monarchie*, byla carovými plány znepokojena tím spíše, že její vedoucí státník, *Metternich*, přistupoval se zcela jinou základní koncepcí k velikému úkolu nové úpravy poválečných poměrů evropských.

Skeptickému diplomatu, z Porýnska do Vídně přesazenému, nehověl naprosto nový univerzalismus, třebaš patriarchálně křesťanský a opřený o pacifické záruky vzájemného bratrství vládnoucích dynastií v svatém spolku mírovém, přitom však postavený v povážlivém stínu vzrostlé carské moci. Mnohem bezpečnější zárukou dlouhého klidu, nutného k výdechu po tolika letech válečných strastí, jevílo se mu i ze zřetele vlastních zájmů habsburských obnovení *rovnováhy pěti velmocí*, staré pentarchie, jak ji vytvořily boje i diplomatická obratnost 18. věku. Jejich vzájemné vyvážení a mocenská konsolidace slibovaly podle Metternichova přesvědčení žádoucí bezpečnost i proti vnitřním otřesům, ovšem zachová-li v nich nepochybnou platnost panovnická autorita vůči poddaným v duchu ryze *reakčního kvietismu*. Neboť rakouský státník věřil pevně, že hodnotnou budovu evropské kultury před ničivou vlnou, vyvěrající ze spodin rakouského davu, ochrání jen pevný „*Ordnungs- und Obrigkeitsstaat*“, ⁸¹ v němž veškerá autorita tkví v rukou vládcových, a nikoliv útvarů, v nichž k moci se dostávají jak revoluční požadavky svobodomyšlného a egaliterního přídechu, tak nový útvar národního uvědomění, zvláště nebezpečný dynastickým útvarům, složeným z několika plemen a jazyků, jako byla právě rakouská říše. Seběmenší ústupky těmto hlediskům, i dosti zdrženlivé kompromisy ústavní, jak je doporučoval car Alexandr I., jevíly se Metternichovi předzvěstí konečné zhouby pro Evropu, již žádoucí zo-

⁸¹ *Ordnungs- und Obrigkeitsstaat* (německy): stát pořádku a poslušnosti.

tavení po těžké chorobě revolučních a válečných zmatků umožní jen přísný klid pevné ruky vládní.

Mezi tímto dvojím hlediskem na novou úpravu Evropy vzniká tedy ve chvíli konečného pádu Napoleonova zápas, jehož divákem jsou národy, napjaté očekáváním a nadějí na odměnu za dlouholeté strasti a úsilí, vynaložené na setřesení cizího jha. Zejména *mladé pokolení* jejich intelligence bylo pak trpce zklamáno, když *vídeňský kongres*, pověřený velikou likvidací evropských problémů, a vývoj po něm následující přinesl nepochybné vítězství hlediskům reakčním bez dostatečného zřetele k novému národnímu citění, a naopak s jeho výrazným odsunutím zvláště v oblasti německého a vlašského jazyka, kde s *Itálií* naložil jako s pouhým geografickým pojmem, vyplněným pouhou tříští samostatných státeků, a *Německu* dal v *německém spolku* jen zcela nedostatečnou splátku na živě se probouzející národnostotvornou touhu. Carovým působením došlo sice v několika zemích k poněkud vlídnějšímu řešení ústavní otázky, ale Alexandrova základní myšlenka svaté aliance unikla rychle do oblasti pouhých zvučných slov a mnohem citelnější realitou zůstává anglicko-rakouské pojetí *velmocenského čtyřspolku* jako strážného areopagu nad poraženou Francií a setbou jejích revolučních hesel. Dodatečným přijetím obnovené bourbonské monarchie roku 1818 v *Cáchách* do tohoto kruhu byla pak sice obnovena velmocenská pentarchie, jak ji znalo 18. století, ale vzájemné žárlivosti a skryté nedůvěry znesnadňovaly spojeným velmocem svorné řízení evropských věcí, když toho žádaly některé zvláště ožehavé otázky. Přinášelo je jednak zklamání mladé generace, zvláště v studentstvu, nad chladným ovzduším, v němž život ztuhl po žhavé době revolučních a Napoleonských bojů, v některých zemích však působily nadto výbušná napětí dozvuky tohoto rušného období, utajené zvláště v *důstojnictvu*, odstrčeném stranou demobilizačními opatřeními.

Tento, předtím na výsluní moci povznesený stav stal se proto nejcitlivější půdou pro záchvěvy *tajného spiklenectví* a *revolučních pronunciament vojenských*. Ale právě tyto bouřlivé projevy trpkého zklamání nad tíživým postupem obnoveného monarchického režimu dovršily teprve vítězství *reakční vlny*, která, odplavujíc dokonale iluze Alexandra I. o možnosti vlídných ústavních kompromisů, vrcholí v intervenčním hledisku, které otevřeně a zásadně přičítá vel-

mocenskému tribunálu právo zakročiti i ozbrojenou rukou na prospěch panovnického absolutismu, kdekoliv by byl ohrožen revolučním kvasem nebo svobodomyšlným hnutím. Zejména románské kraje Francie, Itálie a Pyrenejského poloostrova staly se na počátku dvacátých let svými revolučními náběhy a spikleneckým ovzduším jevištěm tohoto *intervenčního poručení spojeneckých velmocí*, kdežto ve střední a východní Evropě domácí vlády samy postačily většinou k udržení oloveného ovzduší *legitimistické reakce*.

Reakce ta, utužená na duševním poli všude zvláště pomocí přísných *cenurních* a *studijních řádů*, přinesla v katolické oblasti namnoze nepochybný návrat k protireformační duševnosti se vši její nedůvěrou k sebevědomé autonomní individuální myslivé práci. Byl-li v 18. věku pád *jezuitského řádu* význačným vrcholem osvícenského úsilí, bylo jeho znovuzkříšení zjevným ukazatelem návratu Říma k staré cestě, k jejímuž zabezpečení proti nárazům odbojného ducha racionalismu a skeptické úvahy se přihlásila četa horlivých ideologických strážců, spojujících umění staré scholastické dialektiky s poutavým kouzlem nových romantických nálad.

Pro katolictví znamenalo to počátek nového údobí, zatím ovšem obmezeného spíše na vytvoření štábu vedoucích horlivců v aristokratickém prostředí, kdežto k mobilizaci širších vrstev pro novou církevní horlivost došlo až později jinými metodami lidovější propagace a namnoze i s užitím volnějších hesel, než byla tuhá reakční duševnost. Neboť plné vítězství reakčních hledisek bylo opravdu jen krátkého trvání, ježto úsilí o připoutání velmocenské pentarchie v jejím sevřeném šiku k úkolu strážného dozoru nad celou Evropou se bortilo tím snáze, čím více tuto součinnost zatížily i otázky ležící mimo vlastní kruh evropský nebo na jeho krajní periferii. Marný pokus carův vnést intervenční zásah spolu s vzrůstem ruských územních zisků i na půdě *Nového světa* vedl nejen k ostré odpovědi *Spojených států*, z níž vyrostla později tzv. *Monroeova doktrína*, nýbrž byl provázen i zásadním odklonem Anglie od velmocenského souručenství pevninného ve volnější politice *Caningově*.

Tento žák Pittův stal se opravdu mužem osudu pro reakční soustavu v jejím plném vyhranění nejen v mimoevropských oblastech. Neboť jeho přičiněním vedla vzápětí i otázka *řeckého boje* o setřesení osmanského jha i k uvolnění carské politiky od doktrinářských

hesel Metternichových k samostatnému postupu *Mikoláše I.*, k němuž se posléze i Francie přidala. Výstřely děl u *Navarina*⁸² byly právem označeny za pohřební salvu údobí vrcholné reakce, která také na duševním poli tehdy ztrácela cenného spojence, když se romantismus v byronovském titánství, právem silného jedince bouřícím se proti Bohu i krotké poslušnosti společenských příkazů, dal na zcela opačné cesty, než na jaké předtím odpor proti příliš střízlivému světlu strohé rozumovosti vedl některé z jeho stoupenců až do mystického šera církve a ke kultu středověkého stavovství.

Vzdorné vztyčení vlajky odboje proti přestárlým konvencím převedlo posléze i družinu francouzských romantiků z tábora katolického sentimentalismu do ovzduší naplněného předtuchou blízkých revolučních nárazů, a ani v Německu nestačila veškerá nedůvěřivost vládních míst na to, aby spoutala duchy. Nad horoucně zasněné, ale v cíli svém nedosti ujasněné zápalý křesťansko-germánské romantiky vyrůstají tu veliké vědecké výboje ukázněnějšího *historismu*, který veškerému badatelskému úsilí 19. věku pak dává novou metodickou výzbroj i slohovost. Zároveň zdvihá tu obnovení těsnějšího společenství s evropským západem novou vlnu *mladoněmeckého liberalismu*.

Červencová revoluce roku 1830 přinesla pak náhle vybití se takto stále stupňovaného napětí. Pádem bourbonského panství v Paříži a bruselskými bouřemi dostává se opět téměř celá pevnina od Lisabonu a Bologne až do Varšavy a litevských hvozdu do hlučného varu revolučního, který ovšem tentokráte ani ve Francii nevyzrál k důsledkům tak příkrým, jako veliká revoluce na sklonku předchozího věku. Zanechal však po sobě rovněž nesmazatelné stopy, i když byl ve většině krajů úsilím legitimních mocí posléze bez příliš velikých nesnází zdušen a ani v mezinárodním ohledu nevyzněl v přímé válečné srážky. V tomto směru se zdálo, že nové revoluční údobí přineslo jen výrazný protiklad mezi evropským západem, který pod vedením *Anglie* a *Francie* zakotvil v ústavních formách více méně liberálních, a Evropou střední a východní, kde platným řádem zůstal monarchický absolutismus a reakce dala heslu „svaté aliance“ užší význam spolku *Ruska, Rakouska a Pruska*

⁸² *Navarino*: dnešní Pylos, přístavní město na Peloponésu v Řecku.

na obranu reakčních hesel a intervenční kázně i pro jiné státy, počítané do zájmového kruhu těchto velmocí. Ale vskutku nebylo toto nové přeskupení Evropy do *dvou, ústavně protikladných táborů* nikterak příkré ani pevné, jak se zdálo zpočátku, kdy se v jeho stínu zejména na Pyrenejském poloostrově krvavě rozhodovalo o příslušnosti *Španělska* i *Portugalska* do toho či onoho tábora.

Pevnějšímu společenství západních velmocí bránily jednak staré stíny jejich vzájemné žárlivosti, znova a znova jitřené také soutěží o vliv v mimoevropských oblastech. Neboť nejen severní Afrika, ať šlo o pobřeží alžírské a marocké či o Egypt, také vzdálená souostroví v Tichém oceánu stávají se jevištěm této rivality, která za vedení ctížádostivých státníků, jako byl *Palmerston* a *Thiers*, má chvíle bouřlivého příboje, za vlády klidnějších mužů rázu *Guizotova* a *Aberdeenova* doby odlivu, takže vedle zářivých pohod dvorských návštěv a „srdečné dohody“ mezi králem *Ludvíkem Filipem* a královnou *Viktorií* přicházejí dny otevřeně zlé nevěle, kdy na příklad v otázce levantského sporu a mořských úžin anglická politika neváhala i v Petrohradě hledati oporu proti francouzskému postupu a chvíli se zdálo, že celá pevnina proto vzplane v novém boji, takže i na Rýně opět zazněly bojovné písně německo-francouzského napětí.

Trvalejšímu sblížení mezi ústavními velmocemi západními překážela nadto i snaha Ludvíka Filipa a jeho věrného rádce Guizota o dobré, ovšem spíše podzemní diplomatické spoje s Vídní a ostatními dvory východními, když se stávalo stále zjevnějším, že červencové monarchii vážně hrozí bouřlivý radikalismus demokratický, nespokojený s kompromisním rázem jejich ústavních a společenských řádů. Proto měla vláda někdejšího prince orleánského často blíž k Vídní než do Londýna zejména v otázkách, jako byl dozor nad spikleneckými družinami ve *Švýcarsku* nebo potlačení posledního ohniska polského hnutí v *Krakově*.

Při vši spletnosti a chvilkových nezřetelnostech této evropské situace v letech třicátých a čtyřicátých bylo však důležité, že byl v tomto údobí v celku zachován na pevnině mír a v jeho stínu se nejen mohly rychleji hojiti rány v předchozím údobí hospodářského vývoje přijaté, nýbrž vývoj ten se mohl v netušené míře dále rozvinouti a vstoupiti, aspoň v některých zemích, již do údobí zcela nové slohovosti, která rychle veškeré hospodářské dílo předchozích

věků za sebou nechávala jako překonaný starosvětský řád. Především se v této době počíná nový náběh k dalšímu ovládnutí *mimo-evropských krajů* Evropany spolu s podstatnou změnou způsobu jejich panství v zámoří. Ať to jest Alžír či Austrálie, Nový Zéland a Tichomořské souostroví, ústí čínských řek či himálajské svahy a paňdžábské poříčí, perské pomezí a nepřístupné kopce afghánské, všude se tu hlásí zrychlené pronikání britských, francouzských a ruských ozbrojených nebo obchodních čet do cizího prostředí ve chvíli, kdy bílé plémě upevněním velikých demokracií amerických, stejně jako novou úpravou koloniální správy v Kanadě, si vytváří nové formy života v zámoří. Vše to byly zároveň pilíře k budoucímu rozvoji účinnějšího *hospodářství světového*, založeného na vedoucí úloze bílého muže a jeho plemene i řádu po celé zeměkouli, k němuž na domácí půdě nutnou základnu připravuje úžasně rychlý *rozvoj technický* a vyspívání *kapitalistické podnikavosti* k novým, vrcholným možnostem.

Již v politickém a ústavním vývoji údobí, které počalo francouzskou revolucí, se jevílo vzdělané a bohatnoucí měšťanstvo hlavním katalyzátorem, zrychlujícím k převratnému tempu proces umožněný předchozí dějinnou přípravou. Na hospodářském poli vytváří tato *buržoazie*, která na sebe strhla vedoucí úlohu zejména tam, kde volební cenzus se stal rozhodující složkou veřejného života, nový typ člověka, který byl charakterizován jako „*homo oeconomicus*“. Z jejího kruhu přijímá zejména nový průmyslový a obchodní ruch, zosobněný v *továrně* a *bance*, své vedoucí kapitány, často muže, kteří výbojným náběhem i tvrdou duší připomínají někdejší kondotiéry a podobně jako oni ztékají vrcholky společenského vlivu i moci. Pomocí technických pokroků vyrůstá z jejich díla nový kapitalisticky učeněný řád hospodářský, v jehož středu nestojí již lidská rodina se svou stavu úměrnou potřebou, nýbrž *podnik* s požadavkem náležité *rentability* za svobodné soutěže bez závor, zajišťujících ochranu slabších, ale překážejících volnému rozběhu silných. Nové hospodářské myšlení pod těmito hledisky nalézá pak i žádoucí teoretickou základnu v národní ekonomice žáků Adama Smitha a pro společenský řád význačnou tvárnou hmotou se stává jednak peníz, který na sebe běže nyní zcela určitě ráz kapitálu volajícího po nejúčelnějším zúročení, jednak rostoucí legie *dělnického proletariátu* námezdného.

Vším tím se měnil podstatně veškeren sloh životní. V Evropě, kde v napoleonské době nebylo ještě milionových měst – Londýn měl tehdy 950, Paříž 622 tisíc obyvatel – vznikají nová populační ohniska s ponurým smutkem továrních a dělnických čtvrtí, bytostně odlišná od starších měst, s přírodní základnou těsně srostlých; a ohniska ta vysávají tisíce bezzemků z venkova, kde čistá voda horských toků se počíná kaliti továrními odpadky a rostou černé okrsky kamenouhelných pánví.

Vývoj ten, v Anglii již dosti pokročilý, ujímal se na evropském západě ovšem teprve v rozličně zrychleném tempu až v třicátých letech spolu s novými parními komunikacemi, kdežto do střední Evropy pronikaly tehdy teprve jako první předzvěstné strážě. Zde, kde se napoleonský empír mohl klidněji vyžít v ztichlém biedermeierovství, docházelo v první polovici 19. věku jen výjimkou k ráznějšímu porušení starosvětských řádů dravou podnikavostí, a tento rozdíl mezi společenským ovzduším pokrokovějšího západu a oblastí absolutistických monarchií za Rýnem byl ve své podstatě ještě důležitější než rozdíl ryze politického rázu.

Ve střední Evropě zůstávala stále ještě vedoucí sociální otázkou *odstranění poddanství a patrimoniálních svazků*, kdežto na západě se do popředí dostává již poměr podnikatele a dělníka průmyslového, volného kapitálu a pracovních rukou. Hospodářské krize, provázející nový tovární průmysl občasnou nezaměstnaností velikých lidských shluků, staví i veřejnou moc před zcela novou problematiku, při jejímž řešení odborná národohospodářská nauka svými liberalistickými hledisky se střetá s více méně fantastickými, utopickými, ale mocně působivými výhledy do budoucnosti lidstva, které potřebu zrychlených revolučních převratů stáčí z ryze ústavního na *hospodářsky-sociální* pole, na němž tak vznikají zcela nové bojovníky: buržoazii, vyzbrojené jednak silou kapitálu, jednak hesly individuální svobody a právních záruk osobního vlastnictví, čelí dělnické davy s temným tušením, že jejich spása tkví v heslu lidské rovnosti, zaručujícím zároveň úlevu v hmotné bídě i přímou účast všeho lidu na správě věcí veřejných. Tu není již zápas dvou, spíše obecnou náladou než jasným usměrněním od sebe odlišných, proudů reakce a pokroku, nýbrž stále určitěji se vyhraňuje trojí tábor, navzájem k tuhým bojům se šikující: *konzervativní*, opřený o staré moci dynastií, církve a šlechtou řízeného vojáka, ale zdobi-

cí se také kouzlem starých tradic, *liberální*, silný zejména movitým bohatstvím a vzděláním vyšší buržoazie a kladoucí větší důraz na kvalitu výkonu selekce vybraných jednotlivců než na mechanickou kvalitu a váhu lidského celku, a posléze tábor *demokratický*, zatím nejhluběji zakotvený v nižších vrstvách městského obyvatelstva se svým, někdy až k republikánství stupňovaným radikalismem politickým, ale zároveň již pronikající sociálním zbarvením i do spodiny čtvrtého stavu.

Zbraní prvního tábora zůstává tedy vládní autorita opřená o bojáky, legitimistická hesla a působivost církevních oltářů; liberálové rozličných odstínů hledají hlavní bojiště ve sněmovnách k rozvinutí svých státovědeckých důvodů a svobodomyšlných hesel, kdežto demokratická frakce láká více městské ulice se svou výbušnou silou nižšího lidu. Věří v nezdolnost této síly v revolučním náběhu a k ní pojí své naděje zvláště družiny vyznavačů domnělých, již v klínu nejbližší budoucnosti dřímajících zitrků lepší „mladé“ Evropy, vedené muži bouřliváky jako byl *Mazzini*, *Blanqui*, *Le Blanc*, *O'Connor*, *Engels*, *Marx* a tolik jiných, v jejichž duši šumí kvas pevné důvěry, že rozhodná chvíle přijde tím dříve, čím více vzroste napětí ústavních i sociálních otázek v stále se stupňujícím zápase konzervativních a liberálních táborů.

Vskutku dříve než století dosáhlo svého vyvrcholení, nastal takový *výbuch revoluční*, který otrásl téměř celou Evropou. První jeho předzvěky se sice ohlásily na *švýcarské* a *italské* půdě, ale hlavní, rozhodný náraz přišel opět z *Francie*. Tam padla neočekávaně vláda Ludvíka Filipa, podporovaná sice zámožnou buržoazií, ale diskreditovaná u ostatního národa přílišnou služebností přízemním, hmotářským cílům a neslavným hledáním opory u východních, absolutistických mocí. Proto smetl ji v únoru 1848 bouřlivý výbuch pařížského prostředí zjitřeného demokratickými hesly a sociálním varem a postavil na místo buržoazní červencové monarchie *druhou republiku* na podstavec velikých úkolů ve službách svobody i rovnosti. Ale síly, které stačily k překvapujícímu úderu v pařížských ulicích, byly přece slabé k udržení vítězství takřka přes noc získaného, když se proti nim sešikovaly zneklidněné houfce liberální buržoazie se spíše konzervativním prostředím venkova, nasyceného ve svých nejdůležitějších požadavcích již v předchozím údobí a nedůvěřivého ke komunistickým heslům i pokusům, které zatíži-

ly demokratický náběh zlověstným stínem proletářských *zmatků*. Demokratický radikalismus padl proto podobně jako za veliké revoluce, ovšem v tempu mnohem rychlejším a než mohl vůbec dosáhnouti vrcholu účinnosti, a východiskem ze slepé uličky stal se opět *cézarismus*, ozdobený aspoň velikým jménem napoleonským, ale mnohem ochotnější než první císařství ke kompromisu své, s pomocí vojska dosažené, ale zároveň na skutečné, plebiscitem vyjádřené vůli většiny národa opřené moci s buržoazním kapitalismem i katolickým církevnictvím.

Druhé císařství, jež vyrostlo na rozdíl od prvního jen z rozpaků vnitřního napětí, a nikoliv ze slávy bojů s cizinou, přinášelo tak podstatnou změnu vládnoucí skupiny ve Francii. V souvěké *Anglii* podařilo se naproti tomu vedoucí třídě společenské překonati revoluční záchvěvy bez okázalého násilí a ústavních převratů tím snáze, ježto úsilí kapitalistické podnikavosti britské právě tehdy nalézalo nejvýhodnější příležitost, aby s heslem svobodné tržby na zlatém praporu střízlivě ukázněného liberalismu učinilo Anglii rychle prosperující továrnou světa; ale zároveň pokračoval britský živel dále ve výstavbě veliké *říše osadní* s důmyslným se přizpůsobením místním požadavkům a nutnostem, takže v téže době, co v Indii za veliké vzpoury přímá vláda nad ohromným masivem odkládá poslední zástěrku někdejších, spíše jen merkantilních zájmů, pozměňují se a člení britské zámořské državy jinde pomocí včas přiznané samosprávy v osobitá *dominia*. Tím se zabezpečuje britská Koruna proti podobným úrazům, jakým bylo v 18. století odpadnutí *Spojených států amerických*, v nichž však i při jejich vzrůstání v novou, veskrze samostatnou velmoc anglosaský živel zachoval druhou velikou dílnu pro své zájmy, ovšem velmi svéráznou a naplněnou zcela vlastními zhavými problémy, jako byl třeba zápas mezi severními a jižními státy o otázku černého otroctví, těsně spojenou s rychlým rozpětím Unie k širým dálkám pevninného středu a západu.

Zatím prožila střední Evropa v letech 1848–1849 dobu horečného ruchu, v němž však konzervativní úsilí vládnoucích mocí přece většinou zachovalo posléze vrch nad revolučním příbojem, který za rychlých úspěchů počátečních přílišně přecenil své síly a zralost prostředí pro seřízení skutečně účinné vlády na široké základně lidové. Věc byla ostatně zkřížena i tím, že k zásadním protikladům

rozličného usměrnění ústavního a společenského přistupovaly živelné rozpory a *touhy národnostní* tam, kde dosavadní státní rámce buď pojímaly jen zlomky kulturně vyhraněných národů nebo vázaly společným dynastickým svazkem v neústrojný celek rozličné národnosti. Tím vším se vzájemné závodění a zápasy rozličných obecných sil a hesel o moc ve státu a jeho žádoucí novou úpravu stávaly ve střední Evropě mnohem složitější a svízelnější než na západě, kde již v minulosti většina států dosáhla podstatného zjednodušení své národnějazykové základny, ač ani tam, jak ukazoval *irský příklad*, etnická napětí nebyla úplně zažehnána.

Při tom vyžádalo si vítězství autoritativních režimů nad revolucemi a národními vzněty někde velmi tuhé boje; tak zejména v *Itálii*, kde boje tu vynesly do popředí vedle mužů ideové účinnosti, jako byl Mazzini, také skutečné hrdiny meče, jako byl *Giuseppe Garibaldi*. V *Německu* průběh revolučního údobí nebyl tak krvavý, ale přesto velmi vzrušený. Neboť tu zatěžovala ústavně národní problematiku, zmíry nespolečnou již pro pestrost a staré tradice tolika územních mocí, sloučených v rámci kdysi říšským, později spolkovým, osudná polarita řešení *velkoněmeckého* a *maloněmeckého*, kterou otázce německého národního scelení ukládala velmocenská osobitost *hobenzollernské* a *habsburské monarchie*, s jejich více než stoletou vzájemnou žárlivostí.

Skutečnost, že jejich bytí jako evropských velmocí se opíralo také o mnoho jazykově neněmeckých a ani svou minulostí s německým živlem nespojených držav, byla tu stejně kamenem úrazu pro vytvoření sceleného německého státního tělesa ve středu Evropy, jako svízele, jež vznikaly z toho, že starý útvar říšský i novější rámec německého buntu na své periférii k sobě vázal mocí dějinné tradice značné skupiny jinojazyčné, na severu *skandinávské*, na východě *slovanské*, v nichž nové ovzduší národní horoucnosti mocně zjitřilo účinnost jazykových rozdílů.

A mnohem palčivějšími jevily se tyto otázky pak ovšem v rámci *habsburské monarchie*, kde vedle německého, slovanského a románského živlu také mladý *nacionalismus maďarský* postavil dynastii i tradiční řády před nejsvícenější otázky, takže na chvíli se pochybným jevilo vůbec i další trvání podunajské monarchie jako státního celku. Tu nešlo jen o revoluční šarvátky pouliční jako jinde v Evropě, nýbrž o velká strategická rozhodnutí skutečných pol-

ních tažení. Že při tak prudkých nárazech posléze ve střední Evropě územní a monarchické dílo vídeňského kongresu tuto zkoušku ohněm bouřlivých let 1848–1849 přece obstálo bez podstatných ústupků demokratickým a národnostním heslům, souviselo ovšem těsně s oporou, kterou poskytla Vídní i Berlínu z východního zájmu *carská moc*, která, ač rovněž vnitřním vývojem v Rusku neviditelně podhlohována, v rukou Mikoláše I. zachovávala tuhost zásadního samodržaví a neváhala ve prospěch dynastických řádů proti revoluci zakročiti i mimo své hranice; a to nejen nepřímou, nýbrž i přímými zásahy, ať se zbraní v ruce, jako v *Sedmibradsku* a *Ubrách*, nebo diplomatickým tlakem, jako v *otázce šlesvicko-holštýnské*.

V této otázce, podobně jako v italských zápasech, zdálo se opětovně, že dojde i na velmocenském poli k vážnému měření sil, které uvrhne Evropu znovu do nejtěžších požárů válečných. Ale spojení nového císařství francouzského s konzervativní silou papežského Říma, stejně jako přílišné zabavení Anglie vlastními problémy hospodářsko-osadního rázu způsobily, že i ta věc se obmezila na diplomatické šarvátky. Dynastickým autoritám někdejší „svaté aliance“ východní bylo proto možno, ať šlo o Itálii či o Uhry, Porýnsko či Sasko a rakouské spolkové země, zlomit tu všude nejen radikálně-demokratické povstání, nýbrž odsunouti aspoň z větší části i dočasně ústavní úspěchy mírnějšího liberalismu a otrásti tak v kořenech vírou v nebezpečnou sílu revoluční vlny a vůle národů, probuzených k určitému chtění nadšeným apoštolátem svobody a rovnosti. Zejména romantická složka tohoto varu, která od revolučních rozmachů čekala nejen konečný rychlý pád reakčních držitelů moci, nýbrž i zásadní hluboké změny v celém společenském řádu, ustupuje před vystřízlivěním, jehož výrazným rysem se stal *kritický pesimismus* ve výhledech do budoucnosti, spojený se ztrátou důvěry v účinnost náhlých převratů. Stejně jako v souvěké vědě přírodní *Darwinův evolucionismus* zatlačoval starší nauky o tvůrčí síle náhlých kataklyzmat, zatlačuje nyní i v duchových vědách a v úměrně líbivou barvitost slov realistické hodnocení tvrdých skutečností. Hlásí se sklon k skromnější monografické práci, v níž ukázněný *historismus* se svým kultem vývojových znaků a souvislostí nahrazuje smělá freska romantických náběhů. Vyhasíná znenáhla mocná účinnost velikých obecných soustav filozofických, a sama odborná revoluční ideologie mění své zásadní zaměření.

Výrazem romantické sebedůvěry byl dosud pučismus, optimisticky skládající veškerou naději v průraznost nadšených úderů a spikleneckého kvasu, sprádaného v pološeru družných kroužků. Trpké porážky těchto nadějí přesouvají nyní i u nejvýznamějších předáků hnutí základní hlediska směrem k vážnějšímu hodnocení znenáhlého, ale tím pronikavějšího vývoje řádů společenských a vytvářejí novou nauku o osudovém zrání *třídního boje*, v němž sebehrdinštější náběhy jednotlivců jsou pouhou podružnou vlnkou. Vzdělaná Evropa vstupuje tak do druhé polovice 19. věku jako muž drsnou zkušeností vyléčený z rozličných iluzí, které bouřily mysl v předchozích desetiletích a nyní zachovávaly věrné stoupence namnoze jen v nečetných skupinách emigrantských družin, zatlačovaných z výsluní chvilkových úspěchů do šera zámořských útočišť.

Zároveň však nevyšel z revoluční zkoušky podstatně nezměněn ani vítězný tábor konzervativní. Neboť při vši snaze své o důsledné zachování nebo obnovení tradičního autoritativního režimu nemohl odklidit prostě všechno, co přival revoluční epizody nanesl do veřejného života; tak například sotva bylo možno obnovovati patrimoniální *svazky poddanské* tam, kde byly zrušeny, a leckde nejvíce se účelným tak učiniti ani se zásadními ústupky v zákonodárném stroji. Především však nemohly vládnoucí kruhy zavíratí oči před pronikavými pokroky, které den co den činila nová *technika* a nový *kapitalistický řád*, vytvářejíce podstatně změněný sloh životní, který žádal pak pronikavých nových opatření i ve státní správě, ve vojenství a jiných bytostných stránkách veřejné moci.

Výrazným rysem novodobého státu vůči státovosti středověké bylo vůbec zmnožení zásahů státní moci do života všech, i nejširších vrstev, a skutečnost, že tyto zásahy nejsou něčím výjimečným, řídkým zjevem vzrušených chvil, nýbrž věcí všední a stále více se dotýkající každého jednotlivce. Finanční i vojenská politika razila tu cestu vzrostlé intenzivitě vládnutí přímého, nikoliv roztržiténého na uzavřené kruhy feudální a stavovské místní osobitosti, a nová technika komunikační i hospodářská otevřela tomuto zhutnění státní účinnosti zcela nové výhledy. Ovšem nutnost zdokonalení vyzbrojení odborného, žádajícího intelektuální přípravy, stejně jako živelný pokrok družné citovosti filantropických sklonů znemožňovaly návrat k tvrdostem středověkého bytí.

S touto nutností se musí vyrovnati i vítězné dynasticko-feudál-

ní vlády, a tím byl dán i jejich změněný postoj vůči buržoazii, v níž měl nový kapitalistický řád své hlavní těžisko. Nebyl možný ani integrální návrat k metternichovskému kvietismu předběznových let, aniž tu bylo místo pro středověkem zavánějící stavovské ideály opozdilých romantiků rázu *Fridricha Viléma IV.* Sama katolická církev cítila se nucena pro svůj další boj vytvářeti si novou základnu v stranických organizacích na širší a volnější základně lidové, než byla dosavadní budova hierarchické kázně příliš feudálně stavovské tradice. Vítězné dne, jako byl *Napoleon III.* a *Felix Schwarzenberg*, odpoutali se opravdu od těchto nálad prosté reakce, zahleděné nazpět do dob, které nezvratně minuly. Se střízlivým pochopením pro nové technické předpoklady doby přistupovali k svému dílu lepšího utužení autoritativních státních řádů na základně, jež byla prosta sentimentálních vztahů k hodnotám zvetšelé tradice, ale dosti rychle bylo zřejmo, že vítězství jejich tvrdé ruky sotva dosáhne i při tomto realistickém zaměření dostatečné trvalosti, nedovede-li se včas vyrovnati i s jiným proudem, který rovněž výrazně zbarvil překonané revoluční údobí, totiž s *národním hnutím* spějícím k dosažení přirozenějšího souhlasu mezi státním a etnicko-jazykovým rozčleněním Evropy. K rozřešení tohoto problému, pokud jej měla druhá polovice 19. věku přinésti, stála však v záloze již druhá hotovost, která v ovzduší stupňovaného realismu měla hledati a nalézati účelný kompromis mezi naléhavostí nových národních hesel a státním dědictvím minulosti: v postavách, jako byl *Otto von Bismarck* nebo *Camillo Cavour* vstoupila pak tato záloha do předního šiku tvůrců nového dějinného údobí, které pro nás však již není pouhou historií. Staloť se zejména vytvořením velikého národního a říšského celku německého ve střední Evropě základnou, z níž vyrůstá veškeren dnešek našeho života; a ten nelze zajistě sevřítí v těsný rámeček ryze historické retrospektivy, nýbrž jeho podstata žádá si zcela zvláštní, osobitě úvahy.